

İSLÂM COĞRAFYACILARINDA ÜÇ KUTSAL KENT ROMA, İSTANBUL VE KUDÜS*

INFORMATION ABOUT ROME, ISTANBUL AND JERUSALEM,
THREE HOLY CITIES, AT MUSLIM GEOGRAPHERS

Murat AĞARI **

ÖZ

Bilindiği üzere Müslüman coğrafyacılar tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-Buldân*, *el-Mesâlik vel-Memâlik*, *Mesâlikü'l-Memâlik* ve *Suretü'l-Ard* tarzı eserler içerdikleri bilgiler açısından çok geniş bir alana hizmet etmektedirler. Başta tarih olmak üzere, coğrafya, sosyoloji, arkeoloji, halk bilimi gibi alanlarda çalışan akademisyenlerin kullanabilecekleri bilgiler içermektedirler. Yazarların bizzat görebildiği elde ettikleri bilgilerden oluşmaları sebebiyle, tarihi açıdan kıymetli bilgiler içermektedirler. Bu bilgiler sayesinde tarihsel, sosyolojik ve coğrafi değerlendirmeler yapmak mümkün olmaktadır.

Müslüman coğrafyacılar, pek çok kent hakkında olduğu gibi, başta Kudüs olmak üzere, Roma ve İstanbul hakkında da önemli bilgiler vermektedirler. Her ne kadar başta Bağdat olmak üzere pek çok tarihî şehir hakkında müstakil eserler yazılmış ise de Müslüman coğrafyacıların Ortaçağ şehirleri hakkında verdikleri bilgiler hayli yekün tutmaktadır. Bu bağlamda başta İbn Hurdazbih ve Ya'kûbî gibi erken dönem İslâm coğrafyacıları olmak üzere, çalışmamızda İbnü'l-Fakîh, Mühellebî, İbn Rüste'h, İbn Havkal, İstahrî, Kazvinî, Makdisî ve Ebü'l-Fidâ'nın eserlerinde bulunan bilgileri derledik.

Anahtar Kelimeler: Müslüman Coğrafyacılar, Roma, İstanbul, Kudüs, İbn Hurdazbih, Ya'kûbî

* Bu makale 05.11.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.11.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.11.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiş ve 31.12.2021 tarihinde yayınlanmıştır.

Makaleye atıf şekli; Murat Ağarı, İslam Coğrafyacılarında Üç Kutsal Kent Roma, İstanbul ve Kudüs, *Avrasya Beşeri Bilm Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 1-2 (2021), Karabük 2021, s. 21-72.

ISSN 2791-9900/e-ISSN 2822-2253, DOI: 10.7596/abbad.31122021.002

** Prof. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, muratagari@karabuk.edu.tr, Orcid Id: 0000 0003 1720 4598

ABSTRACT

As it is known, works such as *Kitab al-Buldan*, *al-Masalik va al-Mamalik* and *Suret al-Ard* written by Muslim geographers serve a very wide area in terms of the information they contain. They contain information that can be used by academics working in fields such as history, geography, sociology, archeology, and folklore. They contain valuable information from a historical point of view, as they consist of the information obtained by the authors by seeing them personally. Thanks to this information, it is possible to make historical, sociological and geographical evaluations.

Muslim geographers give important information about Rome and Istanbul, especially Jerusalem, as they do about many cities. Although independent works have been written about many historical cities, especially Baghdad, the information given by Muslim geographers about medieval cities is quite comprehensive. In this context, we included the information given by medieval Muslim geographers, especially early Islamic geographers such as Ibn Khurdabih and Yaqubi, and Ibn al Faqih, Muhallabi, Ibn Rustah, Ibn Havqal, Istakhri, Qazwini, Maqdisi, and Abul Fida.

Keywords: Muslim Geographers, Rome, Istanbul, Qudus, İbn Khurdabih, Yaqubi

I. GİRİŞ

İbn Hurdabih ve Ya'kûbî, klasik Müslüman coğrafyacıların ilk iki müellifidir. Kendilerinden sonra gelen İbnü'l-Fakîh, İstahrî, İbn Havkal gibi müellifler de bu alana katkı sağlamışlardır. Irak ve Belh olmak üzere iki koldan ilerlemiş olsa da Müslüman coğrafyacıların tarzları az çok birbirine benzemekte ve dönemin coğrafyasını anlatmaktadırlar. Bunu yaparken, tarihî, sosyolojik, folklorik, antropolojik ve arkeolojik vb. bilgileri de okuyucuya sunmaktadırlar.

Roma, İstanbul ve Kudüs Hıristiyan dünyanın üç önemli şehridir. Bu çalışmada dönemin bu üç önemli kenti hakkında coğrafyacıların verdikleri bilgiler ele alınacaktır. En eski iki müellif olan İbn Hurdabih ve Ya'kûbî'den başlayarak günümüze doğru coğrafyacıların eserlerinde bulunan bilgileri derledik. İslâm dünyasının ilk kiblesi olması sebebiyle en geniş bilgi Kudüs hakkındadır. Özellikle Makdisî orali olması nedeniyle Kudüs hakkında en detaylı ve farklı bilgileri veren müelliftir. Diğer taraftan, Müslüman coğrafyacıların eserlerinde Roma ve İstanbul hakkında da yeterince bilgiye ulaşmak mümkündür.

II. ROMA

Müslüman coğrafyacılarla ait en eski kaynak olan İbn Hurdazbih'in (ö. 300/912-13) *el-Memâlik ve'l-Mesâlik (Ülkeler ve Yollar Kitabı)*¹ adlı eserinde *Roma'nın Özellikleri ve Şaşırtıcı Yönleri* başlığını taşıyan bir bölüm vardır. İbn Hurdazbih bu bahiste şu bilgileri verir:

“(Roma'nın) doğu, güney ve batı olmak üzere üç tarafı denizde, kuzey tarafı ise karadadır. Uzunluğu, doğu kapısından batı kapısına kadar 28 mildir. Taştan iki suru mevcuttur. (İki surun) arası 60 arşınlık bir boşluktur. İç surun genişliği 12 arşın, kalınlığı ise 72 arşındır. Dış surun genişliği 8 arşın, kalınlığı ise 42 arşındır. Bu iki sur arasında (zemini) bakırdan kaldırım taşı döşeli nehir vardır. Her bir kaldırım taşının uzunluğu 46 arşındır. Bu nehre Kustitâlis (nehri) denir. Hükümdar kapısı (*Bâbü'l-Melik*) ile Altın kapı (*Bâbü'z-Zeheb*) arası 12 mildir. Kuş pazarı buraya 1 fersahtir. Eşya pazarı (da 1 mildir.) Doğu kapısından batı kapısına doğru (ilk) üçte birlik (mesafede) sütunlar ve yay (şeklinde) orta kirişler vardır. Bunlardan birisi Rûmî pirinçtedir. Direğin kendisinin, kâidesinin ve başının içi boştur. İçerisinde tâcirlerin dükkanları yer alır. Direklerin kalınlığı 30 arşındır. Direklerin ve dükkanların önü, doğudan batıya doğru (zemini) pirinçten (kaldırım döşeli) nehir yatağıdır. (Nehir yatağının) içerisinden, denizden (uzanan) bir girinti geçer. (Bu girintiden) yükleriyle birlikte gemiler geçebilir. (Hatta) bazı gemiler alışveriş yaptıkları dükkânın önüne kadar gelip durabilir.”²

“Şehrin içerisinde havâîlerden³ Betrus ve Bavlus adına inşa edilmiş bir kilise vardır. Bu ikisi burada gömüldür. Kilisenin uzunluğu 300 arşın, eni 200 arşın, kalınlığı ise 80 arşındır. (Kilise) pirinç taklardan ve içi boş pirinç direklerden inşa edilmiştir. Kilisenin çatısı ve duvarları da Rûmî pirinçtedir. Roma'da 1.200 kilise vardır. Çarşılarının tümü beyaz mermerden kaldırım döşelidir. (Roma'da) 40.000 hamam vardır; (ayrıca) Beytû'l-Makdis'e benzer bir kilise mevcuttur. (Kilisenin) uzunluğu 1 mildir ve içerisinde kırmızı zümrütten kurbanların kesildiği bir yer vardır. Uzunluğu 20 arşın, eni 6 arşındır. (Bu kesim yerini) saf altından 12 heykel taşır ve heykellerin her birinin uzunluğu 2.5 arşın kadardır. Her bir heykelde kırmızı yakuttan ikişer göz bulunur ve (bu gözler vasıtasıyla) kilise aydınlatılır. Kilisenin saf altından 28 büyük kapısı vardır. Paha biçilmez, işlemeli kaliteli ahşap, abanoz ve şimşir kapılar dışında, içi boş pirinçten yapılmış 1.000 adet kapı bulunur. Roma surlarının etrafında, içlerinde ruhbanların bulunduğu 1220 (daha) direk bulunur.”⁴

İbn Hurdazbih'te bulunan bilgiler bununla sınırlı değildir. Eserde Rum ülkesinin anlatıldığı pasajlar bulunmaktadır:

¹ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, çev: M. Ağarı, 2. Bsk., İst. 2019.

² İbn Hurdâzbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s. 108-109.

³ Havâri, Hz. İsa'nın, kendisine yardımcı olmak üzere seçtiği on iki kişiden her biri için kullanılan tabirdir. Bkz: Osman Cilacı, “Havâri”, *DİA*, C: 16, s. 513-14. Koyu bir Yahudi iken İsa Mesih'in gaibden kendisine seslendiğini ve bu yeni dine inandığını belirterek Kudüs'e giden Pavlus (Saul) havâriiler tarafından şüphe ile karşılanırken Barnaba onun hakkında hüsnü şehâdetinde bulunmuş ve cemaate alınmasını sağlamıştır. Bkz: Osman Cilacı, “Barnaba İncili”, *DİA*, C: 5, s. 76.

⁴ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s. 109-110.

“Rûm ülkesinin diğer yerlerine gelince: Bunların ilki Roma’nın batısında bulunan Sicilya’dır. (Burası) bir adadır. Roma hükümdarlarının yurduydü. Hükümdarlardan 19 tanesi buraya yerleşmişti. Hükümdarlardan iki tanesi Nukumûdiyye’ye yerleşmişti. Nukumûdiyye, Halîc’in aşağı kesimidir ve Kustantiniyye ile arası 60 mildir. Bu iki hükümdardan sonra (gelen) diğer iki hükümdar Roma’da hüküm sürdü. Büyük Kustantîn⁵ de Roma’da hüküm sürüp daha sonra Bizantiye’ye⁶ geçti. (Bizantiye’nin) etrafına sur inşa edip Kustantiniyye olarak isimlendirdi. Günümüzde hükümdarlarının yurdu burasıdır. Anlattıklarına göre, Halîc burayı hem kuzeyden hem de doğudan olmak üzere iki taraftan kuşatır. Batı ve güney tarafları karadadır. Büyük surun kalınlığı 21 arşın, küçük surun kalınlığı ise 10 arşındır. Küçük surun deniz tarafındaki kalınlığı 5 arşındır. Sur ile deniz arasındaki mesâfe yaklaşık 50 arşındır. (Surun) karada, güney yönünde savaş için çok sayıda kapısı vardır. Bunlardan birisi Bâbü’z-Zeheb’dir. (Bâbü’z-Zeheb) demir sürgülü ve altın işlemeli (bir kapıdır.) (Surun) 100 civarında kapısı bulunur. Anlatıldığına göre, hükümdarla birlikte 12 patrik Kustantiniyye’dedir. Atlı (asker) sayısı 4.000, yaya (asker) sayısı da 4.000’dir.”⁷

“Müslim b. Ebî Müslim el-Cermî’nin anlattığına göre, hükümdarın âmillerini⁸ görevlendirdiği araziler 14 (parça) arazidir. Halîc’in arkasında 3 (parça) arazi bulunur.

- Bunların ilki Tâfilâ arazisidir. Burası Kustantiniyye ülkesidir. Sınırı Halîc’in doğusudan Şam denizine, Hazar denizinden, inşa edilmiş surun batısından Şam denizine kadardır. Uzunluğu yürüyerek 4 günlük mesafedir. (Bu mesafe) Kustantiniyye’den (itibaren) Şam denizinin güneyi ile Hazar denizinin kuzeyi (arasında) 2 günlük mesafedir.

- İkinci arazi, bu (Tafilâ) arazisinin arka tarafında bulunan Terâkiye arazisidir. Sınırı, surun doğusundan, Makedûniye arazisinin güneyinden, Burcân ülkesinin batısından ve Hazar denizinin kuzeyindedir. Uzunluğu yürüyerek 15 günlük, genişliği yürüyerek 3 günlük mesafedir. Burada 10 kale bulunur.

- Üçüncü arazi, Makedûniye arazisidir. Sınırı, Şam denizinin güneyine denk gelen surun doğusundan, batıda Sakâlibe ülkesinden ve kuzeyde Burcân’dandır. Uzunluğu yürüyerek 15 günlük, genişliği yürüyerek 5 günlük mesafedir. Burada 10 kale bulunur.”

“Halîc’in aşağı kesiminde (ise) 11 (parça) arazi bulunur.

- (Bunlardan ilki) Eflâcûniye arazisidir. Burada 5 kale bulunur.

⁵ Bahse konu olan I. Konstantin’dır. İmparator I. Konstantin Roma tahtını ele geçirdikten (323) sonra Byzantion’u imparatorluğun yeni merkezi olarak seçti. Başşehirin inşasına 324 yılında başlandı. Bkz: Işın Demirkent, “İstanbul”, *DİA*, C: 23, s. 206.

⁶ Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyet merkezini doğuya (Nikomedia, İzmit) nakleden ilk imparator Diokletianos’tur (284-305). Ancak Bizans Devleti’nin kuruluşunu Büyük Konstantinos’a (306-337) bağlamak gerekir. Bkz: Işın Demirkent, “Bizans”, *DİA*, C: 6, s. 230.

⁷ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar* Kitabı, s. 109-11097-98.

⁸ Âmil, İslâm tarihinde genel olarak memur ve özellikle vergi memuru anlamında kullanılan bir terimdir. Bkz: Mehmet Erkal, “Âmil”, *DİA*, C: 3, s. 58.

- (Bir diğeri) Uftîmâtî (arazisidir. Uftîmâtî,) göz ve kulak demektir. Burada 3 kale ve Nikumûdiyye şehri bulunur. (Nikumûdiyye) bugün harap bir halledir.

- (Bir diğeri) Ubsîk (arazisidir.) Nikiye şehri buradadır; ayrıca 10 kale bulunur. Deniz, Nikiye şehriden 8 mildir. (Nikiye'nin) 12 mil uzunluğunda tatlı bir gölü vardır. Bu gölde 3 adet dağ mevcuttur. Şehirden göle (doğru) küçük bir kapı yer alır. (Halk) korkuya kapılınca, çoluk çocuk kaleden çıkıp, göldeki kayıklar vasıtasıyla bu dağlara sığınır.

- (Bir diğeri) Terkasîs arazisidir. Burada, Evâsî kazasındadır ve Efsîs (kalesi) buradadır. (Efsîs) Ashâb-ı Kehf'in şehridir ve 4 kalesi vardır. Mesleme,⁹ Rum ülkesine Rûm girdiğinde, mescidlerinde Arapça bir kitap okunuyordu.

- (Bir diğeri) Nâtulûs arazisidir. Anlamı doğu demektir. Burası en büyük Rum arazisidir. Ammûriye şehri buradadır. Burçlarının sayısı 44 adettir. Kalelerden Alemeyn (kalesi), Şehm ovası, Burgûs ve Miskînîn, 30 kale, Besn ve Müstablîn buradadır.

- (Bir diğeri) Harsiyûn arazisidir. Malatiyye yolu tarafındadır. Kalelerden Harşene (kalesi) buradadır.

- (Bir diğeri) Bukullâr arazisidir. Enkira şehri ve Samluh buradadır. (Ayrıca) 13 kalesi vardır.

- (Bir diğeri, Bukullâr'ın) aşağısında bulunan Ermeniyâk arazisidir. Kalelerden Kulûniye (kalesi) buradadır. (Ayrıca) 16 kalesi vardır.

- (Bir diğeri) Haldiyye arazisidir. Sınırı İrmîniye'dir. Burada 6 kale vardır.

- (Bir diğeri) Selûkiyye arazisidir. Şam denizi tarafından Tarasûs ve Lâmis'e doğrudur. Yolların âmili burayı yönetir. Kalelerden Selûkiye (kalesi) buradadır. 10 kalesi vardır.

- (Bir diğeri) Kabâduk arazisidir. Sınırı Tarasûs dağlarından, Ezene ve Massîsa'dandır. Kalelerden Kurra, Hasîn, Entîgû, Ecrab ve Zü'l-Killâ' buradadır. (Zü'l-Killâ') üzerinde kale bulunan bir dağdır. Daha sonraları Zi'l-Killâ'a dönüşmüştür. (Asıl) ismi Cüsestarûn'dur. Anlamı yıldız sesi demektir. (Ayrıca) 14 kalesi vardır. Matâmîr, Mâcide, Belense, Melendise, Kûniye, Melekûbiye Beddâle, Bârnevâ ve Sâlimûn bunlardandır. Melekûbiye'nin anlamı değirmen taşı kesilen yer demektir. Zira değirmen taşları bu dağdan kesilir."¹⁰

İbn Hurdazbih'in eserinde “*Rum (Ülkesindeki) Patrikler (Hakkında)*” ve “*Rumların Meşhur Adaları*” başlıkları altında yöreye dâir bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler konumuzla doğrudan ilgili değildir.¹¹

İbn Hurdazbih'ten sonraki ikinci eser olan Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra) *Kitâbü'l-Buldân*'ında (*Ülkeler Kitabı*)¹² Roma'ya dâir bilgi yoktur.

⁹ Kastedilen kişi Mesleme b. Abdülmelik'tir. Ebû Saîd (Ebû'l-Asbağ) Mesleme b. Abdülmelik b. Mervân b. el-Hakem el-Ümevî'dir. (ö. 121/739 [?]) Emevî valisidir. Bkz: Hasan Kurt, “Mesleme b. Abdülmelik”, *DİA*, C: 29, s. 318.

¹⁰ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s. 99-102.

¹¹ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s. 102-107.

¹² Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. Ağarı, İst., 2021.

İbnü'l-Fakîh'in (III-IV. /IX-X. yüzyıl) *Kitâbü'l-Buldân*¹³ adlı eserinde *Rumlara Dâir* başlığı altında Rumların özelliklerinden ve Roma'dan bahseden bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde Roma hakkında şu bilgiler verilir:

“Rum (ülkesinin) şaşırtıcı yönlerinden birisi Roma şehrinin içidir. Zira binaları görkemlidir. Halkı pek kalabalıktır. Roma ile Kustantiniyye arasındaki mesafe yürüyerek bir yıldır. Cübeyr b. Mu'tim¹⁴ şunları söyledi: “Eğer Roma halkının sesi olmasaydı, insanlar güneş doğarken (çıkan) gürültüyü duyarlardı.” Hasan b. Atıyye şunları söyledi: “Müslümanlar, Kustantiniyye'nin ötesinde bulunan ve Roma denilen şehri fethedecektir. İçerisinde 100 bin çarşı bulunur. Her çarşıda 100 bin adam vardır. Alimlerin bazıları şunları söyledi: “Roma'da her gün 120 bin çan çalınır. (Roma) halkının gürültüsü olmasaydı, insanlar meleklerin tesbihatını ve güneşin batışındaki gürültüyü işitirlerdi.”

İbn Abbas'tan¹⁵ rivayet edildiğine göre, şunları söyledi: “Beytü'l-Makdis'in hilyesi¹⁶ cennetten indirildi. Rumlar bu hilyeyi alarak Roma denilen şehirlerine götürdüler. (İbn Abbas'ın) söylediğine göre, “yolculuk yapan kimse o hilyenin ışığıyla beş gecelik mesafeyi katederdi.”

Âl-i Ebi Mûsâ'dan bir adam şunları söyledi: “Yahudinin biri bana haber vererek: “Roma şehrine girdim. Yalnız kuş çarşısının uzunluğu bir fersahtır.” dedi.

Mücahid şunları söyledi: “Rum memleketinde Roma denilen bir şehir vardır. İçerisinde 600 bin hamam bulunmaktadır.”

Velid b. Müslim ed-Dîmeşkî şunları söyledi: “Tacirlerden biri bana şunları bildirdi: “Denizde (gemiye) bindik. Gemi bizi Roma sahillerine ulaştırdı. Onlara “yanlarına geldiğimizi” haber verdik. Bize bir elçi gönderdiler. Onunla birlikte şehre doğru yola çıktık. Yol üzerinde bulunan bir dağı tırmandık. Derken karşımızda dalgalara benzeyen yeşil bir şey gördük ve tekbirler getirmeye başladık. Bunun üzerine elçi bizlere neden tekbir getirdiğimiz sordu. (Biz de:) “Karşımızdaki denizi görünce içimizde tekbir getirmek geldi.” dedik. Elçi gülerek: “Bu gördükleriniz Roma şehrinin tavanlarıdır. Hepsi kurşundan yapılmıştır.” dedi.

¹³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, tah.: Yusuf Hadi, Beyrut, 1996.

¹⁴ Cübeyr b. Mu'tim, *Ebü Muhammed (Ebü Adî) Cübeyr b. Mu'tim b. Adî b. Nevfel b. Abdimenâf el-Kureşî'dir.* (ö. 59/678-79) *Nesep konusundaki bilgisiyle tanınan sahâbidir.* Bkz: Ahmet Önkal, “Cübeyr b. Mu'tim”, *DİA*, C: 8, s. 104.

¹⁵ İbn Abbas, Ebü'l-Abbâs Abdullah b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî'dir. (ö. 68/687-88) Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbidir. Bkz: İ. Lütfü Çakan- Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib”, *DİA*, C: 1, s. 76.

¹⁶ Hilye, sözlükte “süs, ziynet, kolye” gibi mânalara gelen hilye mecazen “yaratılış, sûret ve güzel vasıflar” demektir. Kelime Osmanlı kültüründe Resûl-i Ekrem'in vasıflarını, bu vasıflardan bahseden kitap ve levhaları ifade etmek için kullanılmıştır. aBkz: Mustafa İsmet Uzun, “Hilye”, *DİA*, C: 18, s. 44.

(Tacir:) “Şehre vardığımızda, (şehrin) çevresinin 40 mil (olduğunu gördük.) Her bir milde bir açık kapı vardır.” dedi.¹⁷

(Tacir:) “Birinci kapıdan girince karşımıza içerisinde baytarların ve buna benzer (meslek erbabının) bulunduğu çarşı çıktı. Ardından merdivenleri tırmandık. Karşımıza sarrafların ve kumaşçıların bulunduğu çarşı çıktı. Ardından şehre girdik. Ortasında büyük, geniş bir burç vardı. İki tarafından birinde bir kilise vardı. Mihrabı batı yönünde, kapısı doğu yönündeydi. Burcun ortasında (tabanı) bakır döşeli bir havuz vardı. Şehrin bütün suyu burada çıkmaktaydı. Havuzun ortasında taştan bir direk ve üzerinde yine taştan yapılmış bir adam resmi vardı.” dedi. (Tacir:) “Halktan birisine: “Bu nedir?” diye sordum. “Bu şehri kuran kimsenin heykelidir. Halkına şöyle demişti: “Şu nitelikte bir topluluk gelmedikçe şehriniz (hakkında) korkmayınız. Onlar (geldiklerinde) şehri ele geçireceklerdir.”¹⁸

Şehre giren ve orada ikamet eden rahiplerden birisi şunları anlattı: “Şehrin uzunluğu 28 mile 23 mildir. Şehrin altından üç kapısı vardır. Doğusunda bulunan altın kapıdan diğer iki kapıya kadar 23 mildir. Üç tarafı denize bakmaktadır. Kalan (dördüncü) tarafı karaya bakar. Birinci kapı doğuya, diğeri batıya ve bir diğeri güneye (yümnâ) bakar. Ayrıca bu üç kapıdan başka altın işlemeli bakırdan yapılmış yedi kapısı vardır. Mermer taşından yapılmış iki duvarı bulunmaktadır. İki duvar arasındaki boşluk 200 arşındır. Şehrin dışındaki surun eni 18 arşın, yüksekliği 62 arşındır. İki sur arasında suyu tatlı bir nehir akmaktadır. Nehir bütün şehri dolaşmakta ve bakır raflarla kaplı evlerinden geçmektedir. (Rafların) bir yüzü 46 arşındır. Rafların sayısı ise 240 bindir. Hepsisi bakırdandır. Nehrin derinliği 93 boyu 93 mil, eni ise 43 mildir. Kendilerine düşman saldıracak olursa, bakır raflar kaldırılır ve iki sur arasında geçilmez bir deniz haline gelir. Altın kapılar ile Hükümdar kapısı arasındaki mesafe 12 mildir. (Burada) doğudan batıya uzanan, sütunları bakırdan bir çarşı bulunmaktadır. Tavanı da bakırdandır. Hemen üst tarafında bir çarşı daha vardır. (Çarşıların) tümünde tacirler bulunmaktadır. Bu çarşının önünde, bakır direkler üzerinde bir çarşı daha yer alır. Her bir direğin uzunluğu 30 arşındır. Çarşının başından sonuna kadar direkler arasında bakırdan büyük bir yarık (oyuk) vardır. Bu yarığın içerisinde denizden uzanan bir dil (uzantı) bulunur. İçerisinde mal, emtia bulunan gemiler bu oyuktan gelerek çarşıdaki tacirlere uğrarlar. Gemi her bir tüccarın iş yerinde durarak alışverişini yapar ve sonra tekrar denize döner.”¹⁹

Şehrin içerisinde Mârfutrus (Petrus) ve Mârfulus (Pavlus) havarileri adına inşa edilmiş bir kilise bulunmaktadır. Bu iki havarinin kabirleri kilisenin içindedir. Kilisenin uzunluğu 100 arşın, (genişliği) 500 arşın, yüksekliği (*semek*) ise 200 arşındır. İçerisinde, üzerlerinde bakır kemerler bulunan üç direk yer alır.

(Şehrin) içerisinde şehitlerin önderi İstafânûs adına bir kilise daha vardır. Uzunluğu 600 arşın, genişliği 300 arşın, yüksekliği (*semek*) 150 arşındır. Kemerleri ve direkleri üzerinde üç kiriş (*bâsîlik*) mevcuttur. Bu kilisenin tavanları, duvarları, yer zemini, kapıları ve pencereleri tek bir taştan yapılmıştır.

¹⁷ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 193.

¹⁸ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 193-194.

¹⁹ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 194.

Şehirde seçkinler için 24 kilise vardır. Avam için olan kiliselerin sayısı belirsizdir. Şehirde erkek ve kadınlar için 10 bin (civarında) manastır bulunmaktadır. Surun çevresinde ruhbanlar için 30 bin direk mevcuttur. (Şehrin) içerisinde 12 bin sokak olup, her bir sokaktan iki nehir akmaktadır. Nehrin biri içme (suyu), diğeri sulama (suyudur.) (Şehrin) içerisinde 12 bin çarşı ve her bir çarşıda suyu tatlı bir kanal bulunur. Çarşıların tümü beyaz mermer döşelidir. Direkleri bakırdan olup, üzerinde (yine) bakırdan raflar yer alır. Bu çarşılardan başka 20 bin kadar küçük çarşı mevcuttur. (Şehrin) içerisinde 660 bin hamam bulunmaktadır. Bu şehirde Cumartesi gününün (son) altı saatinden itibaren Pazar günü güneş batıncaya kadar alışveriş yapılmaz. (Şehrin) içerisinde tıptan astronomiye (*nücum*) ve diğer ilim türlerine ait (eğitim) kurumları vardır. Söylenildiğine göre bunların 120 (farklı) yer olduğu söylenir.²⁰

(Şehrin) içerisinde Milletler (*Ümem*) kilisesi ve yanında hükümdar sarayı yer alır. Bu kilise, Beytü'l-Makdis Sihyûn'una (atfen) Sihyûn (kilisesi) olarak isimlendirilir. Uzunluğu (ve genişliği) bir fersaha bir fersahtır. Yüksekliği (*semek*) 200 arşındır. Tapınağın (*Heykel*) alanı 6 cerîbdir.²¹ Üzerinde kurbanın takdis edildiği sunak (*mezbah*) yeşil zebercedden yapılmaz. Uzunluğu 20 arşın, genişliği 10 arşındır. Sunağı (*mezbah*) altından yapıma 20 heykel taşımaktadır. Her bir heykelin uzunluğu 3 arşındır. (Heykelin) gözleri kırmızı yakuttandır. Bayramlarda sunağın (*mezbah*) üzerinde kurban takdim edildiğinde, isabet edilmeden sönmezdi.

Roma'da değerli ve kıymetli elbiseler mevcuttur. Kilisede bin 200 cilalı mermer sütun, bir o kadar da altın işlemeli bakır sütun bulunur. Her bir sütunun uzunluğu 50 arşındır. Tapınakta (*Heykel*) bin 440 (adet) sütun yer alır. Her bir sütun 60 arşındır. Her bir sütunda tanınmış rahiplerden bir rahip bulunmaktadır. Kilisede bin 200 (adet) sarı bakırdan yapıma büyük kapı, 40 (adet) altından büyük kapı yer alır. Abanoz, fildişi ve diğer kapılar bunların dışındadır. (Kilisenin) içerisinde bin (adet) giriş (*bâsilik*) bulunur. Her bir girişin (*bâsilik*) uzunluğu 428 arşın, genişliği 40 arşındır. Her bir girişin (*bâsilik*) farklı renklerde 440 mermer direği bulunmaktadır. Her bir (direğin) uzunluğu 36 arşındır.

(Şehrin) içerisinde 400 köprü (*kantara*) mevcuttur. Her bir köprünün (*kantara*) mermerden 20 direk taşımaktadır.

(Şehrin) içerisinde tavanlara asılı halde, Pazar günleri yakılan kandiller haricindeki kandilleri asmak için 130 bin altın zincir bulunmaktadır. Bu kandiller bayramlarda ve bazı mevsimlerde yakılır. (Şehrin) içerisinde 618 keşiş (uskuf)

²⁰ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 195.

²¹ Cerîb, Hz. Ömer zamanından itibaren İslâm dünyasında kullanılan alan ve hacim ölçüsüdür. Bkz: Mustafa Fayda, "Cerîb", *DIA*, C: 7, s. 402.

vardır. Geçimleri kiliseden karşılanan kâhinlerin ve papazların (şemâmise) sayısı 50 binden az değildir. Birisi öldüğünde yerine bir başkası geçerdi.²²

Şehirde hükümdar kilisesi vardır. İçlerinde sunak (*mezbah*) için yapılmış altın ve gümüş kap kakak, el-Mîzân denilen 10 bin altın testi, 10 bin altın sofa, 10 bin bardak ve 10 bin altın yelpaze bulunan (hükümdarın) hazinesi bu (kilisededir.) Sunağın (*mezbah*) çevresinde hepsi altından 700 minare vardır. (Kilisenin) içerisinde Paskalya (*Şeânîn*) günü çıkarılmak üzere 30 bin altın haç bulunmaktadır. Üstü altın işlemeli demir ve bakırdan yapılma sayısız haç mevcuttur. (Ayrıca) 20 bin katar (vagon) (*maktara*) mevcuttur. Bunlardan bin tanesi altındandır ve bunla kurbanların önünde yürürler. (Kilisede) 10 bin altın ve gümüşten yapılma Mushaf vardır. Sadece manastırın tek başına, diğer işletmeler dışında yedi bin hamamı bulunmaktadır.²³

Hükümdar sarayı (*Belât*) olarak bilinen Hükümdar meclisinin alanı 150 cerîbe, 50 cerîbdir. İçerisinde bulunan eyvan²⁴ 100 arşına 50 arşındır. Tümüyle giydirmedir. Bu kilisede Hz. Adem'den (as) itibaren Hz. İsa b. Meryem'e (as) kadar olan peygamberlerin heykelleri vardır. Bakan kimse, şüphesiz onları canlı zanneder. (Kilisenin) içerisinde altın kaplama üç bin bakır kapı vardır. Hükümdar meclisinin etrafında altın kaplama 100 direk mevcuttur. (Direklerin) her birinin üzerinde, içi boş bakırdan bir put (*sanem*) yer alır. Her bir putun (*sanem*) elinde, üzerinde milletlerden bir milletin isminin yazılı olduğu bir zil bulunmaktadır. İşte bütün bunlar birer tılsımdır. Eğer hükümdarlardan birisi (onlara karşı) savaşacak olursa, o put (*sanem*) hareket eder ve elindeki zil çalar. Böylelikle hangi hükümdardan saldırı geleceğini bilirler ve önlemlerini alırlar.

Kilisenin etrafında taştan yapılma, uzunlukları bir fersah, yükseklikleri 120 arşın olan iki duvar vardır. Her ikisinin dört kapısı bulunmaktadır. Kilisenin önünde beş mile beş millik bir alan yer alır. (Alanın) ortasında yüksekliği 50 arşın olan bakır bir direk bulunur. Bu (bakır direk) tek parçadır ve içi boştur. Üzerinde sevdânî denilen, altından yapılma bir kuş heykeli mevcuttur. (Kuşun) göğsünde tılsım nakışı, gagasında ve ayağında zeytin vardır. Zeytin mevsimi olunca yeryüzündeki bütün kuşlar gagalarında ve her bir ayağında zeytin olduğu halde gelirler ve tılsımın başına atarlar. İşte Roma halkının zeytinyağı ve zeytini bundandır. Bu tılsımı *Tılsımlar* (kitabının) yazarı Belînâs²⁵ yapmıştı. Bu alanda

²² İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 196.

²³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 196-197.

²⁴ Eyvan, genel olarak binaların ortasında bulunan ve iç avluya açılan üç tarafı kapalı, üstü tonoz örtülü bir mekândır. Bkz: Engin Beksaç, "Eyvan", *DIA*, C: 12, s. 12.

²⁵ Belînâs, Tyanalı Apollonios'tur. Eserleri ve panteist görüşleri müslümanlarca tanınan I. yüzyıl Stoacı-Pythagorasçı Grek filozofudur. İslâm kaynaklarında ise adının Belînûs, Abülûniyûs, Afülûniyûs ve Ablûs gibi değişik biçimlerde yazıldığı ve genellikle matematikçi Apollonios (Pergeli) ile karıştırıldığı, bazı

hükümdar tarafından (görevlendirilmiş) muhafız ve güvenlik unsurları mevcuttur. Kapıları mühürlüdür. (Alan) dolduğunda ve zeytin aslını kaybettiğinde, güvenlik unsurları toplanır ve bunları sıkır. Sıkılanlardan hükümdara ve patriklere düşen paylar verildikten sonra geri kalanlar manastırda kandillerin yakılması için verilir. Bu kıssa, yani sevdânî kıssası, meşhurdur. Ülkelerin şaşırtıcı yönlerinin anlatıldığı bütün kitaplarda bundan bahsedilir.²⁶

Abdullah b. Amr b. As'tan rivayetle, şöyle dedi: “Dünyanın şaşırtıcı yönlerinden bir tanesi, Roma’daki bakır ağaçtır. Üzerinde gagasında zeytin bulunan sevdânî resmi vardır. Zeytin mevsimi gelince, ağacın üstünden öter. Böylece yeryüzünde onun türünden olan bütün kuşlar, gagalarında ve ayaklarında üçer zeytin getirirler ve ağacın üzerine bırakırlar. Roma halkı kendi yiyecekleri ve manastırlarındaki kandilleri için yetecek kadarını sıkır.

Kiliselere birinin (içerisine), şehrin dışından gelen bir nehir girer. Bu nehirde pek çok kurbağa, kaplumbağa ve yengeç vardır. Kiliseye girdiği yerin kenarında taştan yapılmış bir put (*sanem*) mevcuttur. (Putun) elinde kaşığa benzer bir demir (parçası) bulunur. Sanki sudan almak ister gibidir. Zarar verici hayvanlar buraya ulaşınca tekrar geri dönerler. Böylelikle hiçbir hayvan kiliseye giremez.”²⁷

İbn Rüsteh’in (ö. 300/913’ten sonra) *A’lâku’n-Nefise*²⁸ adlı eserinde Roma’ya dâir şu bilgiler yer alır:

“Aynı şekilde Rum diyarının gördüğümüz özelliklerinden biri de kible, doğu ve batı yönleri olmak üzere üç taraftan büyük bir deniz ile çevrili olmasıydı. Dördüncü tarafı olan kuzey bölgesi ise karayla çevrili idi. Doğu kapısından batı kapısına kadar olan uzunluğu, 28 mildir. Buranın taştan iki duvarı vardır. Her iki duvar arasındaki boş alan 60 arşındır. Dıştaki surların genişliği sekiz arşındır. Tavana doğru yüksekliği 42 arşındır. Her iki sur arasından Fistitals adındaki nehir geçer. Bu nehrin zemini her biri 46 arşın uzunlukta bakır kaplamalarla döşenmiştir. Nehrin içini döşemek için kullanılan bakır kalıplarının sayısı 42 bin adettir. Nehrin derinliği 92 arşın, genişliği 46 arşındır.”²⁹

Altın kapı ile kral kapısının arası 12 mildir. Doğudan batıya doğru uzanan bir pazar vardır. Pazarın sütunları üçgen şeklindedir. Ortadaki her iki kemerin direkleri bakırdandır. Direklerin süslemeleri de bakırdandır. Direklerin ayak ve baş kısmı süslü olmayıp, sadedir. Her bir direğin yüksekliği 30 arşındır. Bu direklerin üstünde batıdan doğuya doğru uzanan bakırdan bir girinti vardı. Denizin akıntısı bu girintinin içine doğru akardı. Gemiler de yükleriyle bu girintinin iç

eserlerde ise bu karışıklığı önlemek için “el-hakîm”, “el-kebîr” ve “sâhibü’t-tılsımât” sıfatlarıyla anıldığı görülmektedir. Bkz: Sargon Erdem, “Apollonios, Tyanalı”, *DIA*, C: 3, s. 240.

²⁶ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 197.

²⁷ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 198.

²⁸ İbn Rüsteh, *el-A’lâku’n-Nefise-Dünya Coğrafyası*, çev: A. F. Eker, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2017.

²⁹ İbn Rüsteh, *el-A’lâku’n-Nefise*, s. 149.

kısmına doğru yasaırdı. Girintinin altında tüccarların alışveriş yapmaları için dükkânlar vardı. Gemi yüküyle birlikte gelir, malı satacağı kişinin dükkânına yasaırdı.³⁰

Rum şehrinde kiliseler vardı. Bunlar toplam 24 adetti. Her gün duanın yapıldığı diğerkiliseleer ise 1200 tane idi. 23 bin adet büyük manastır vardı. Kilisenin surlarının etrafında 1220 sütun vardı. Bu sütunların arasında gecenin tümünü ibadetle geçiren rahipler vardı. Burada büyük pazarlar vardı. Her pazarda iki büyük su kanalı vardı. Bütün pazarları beyaz mermerle döşenmişti. 40 bin hamam vardı. 95 noktada ticaretin yapıldığı pazar merkezleri vardı. Bu pazarlarda cumartesi saat dokuzdan pazar günü güneş batımına kadar alışveriş yapılmazdı. İki saat yemek için kurban alımı dışında, o gün onların tümü ibadetle uğraşırlardı. Kurbanı aldıktan sonra tekrar ibadete yönelirlerdi. Burada aynı zamanda ilim ve hikmetle uğraşmak isteyen kesim için 120 adet kilise meclisi vardı. Şehrin bütün kiliselerindeki altın ve gümüş tabaklar 10.000 kantar³¹ ağırlığında idi. Dört yüz testi altından, iki yüz testi altına benzer bakırdan idi. Buradaki kiliselerin 350 kulesi vardı.³²

Paskalya (Şeânın) günlerinde göstermiş oldukları altından haç sayısı 21.000 adet idi. Altın kaplamalı gümüş, demir ve bakırdan olan haç sayısı 10.000 adetti. Kilisede okunan altın ve gümüş yazmalı mushafların sayısı 6400 adetti. Orada geçimleri sağlanan papaz ve papaz yardımcısı sayısı 48.000 adetti. Bunların sayısı hiçbir zaman eksilmezdi. Onlardan biri öldüğünde onun yerine boş kalan kontejana hemen başka biri yerleştirilirdi. Bu tür bilgileri aktarmayı burada noktalıyoruz. Zirâ bütün bu bilgileri israf olduğu ve fazla yer kapladığı için bu kitaba yerleştirmeyi uygun görmedik. Hem bu bilgilerin doğrusu yanlış birbirine karışmış durumdadır. Her ne kadar bu bilgilerin tümü insanlar arasında yaygın olan kitaplarda kayıtlı ise de insanlar hoşgörülerinden dolayı onları kabul etme ve doğrulama hususunda görüş birliğine varmışlardır.³³

İbn Havkal'in (IV. /X. yüzyıl) *Sûretü'l-Ard (10. Asırda İslâm Coğrafyası)*³⁴ adlı eserinde Roma'ya dâir bilgi azdır:

“İstanbul'dan sonra batı tarafta Atina, Roma yer alır. Her ikisinin âmillikleri, rustakları, şehirleri, köyleri, mezraları, sarayları, kaleleri, hükümdarları bulunur. Roma, Atina deniz kenarında Hristiyanların oturduğu iki şehirdir. Atina Yunanlıların Dâruhikme (Felsefe yeri)'sidir. İlimlerine, felsefelerine dair eserler orada korunur. Roma Hristinaların hükümdarlığının temel taşıdır. Antakya, İskenderiye, Havarilerden sonra ihdas edilen Kudüs patrikliği gibi, Roma'da Hristiyanların patrikliği bulunur. Sonra Kalabriya, Engiberte (Lombardia) toprakları gelir. Bu toprakların ilki Şaluri toprağı ikincisi Amalfi bölgesidir. Amalfi, Engiberte bölgesinin en verimli, en temiz, en önemli, en zengin şehridir. Amalfi bölgesine Nâbil (Napoli) bitişir. Nâbil şehri Amalfi kadar olmasa da önemlice bir şehirdir. Nâbil halkının mallarının çoğu keten kumaşı ve elbisedir. Orada ketenden, hiçbir yerde imal edilmeyen güzel elbiseler imal edilir. Uzunluğu 100 arşın büyüklüğünde kumaş imal ederler. Bir elbiseyi 150 rubâiye, daha az veya fazlaya satarlar. Nâbil arazisine, Gaete arazisi

³⁰ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 149-150.

³¹ 1 kantar yaklaşık olarak 56,5 kg.dır. Detaylı bilgi için bkz.: M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C:2, s. 161.

³² İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 150.

³³ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 150-151.

³⁴ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev: R. Şeşen, İstanbul, Yeditepe yay. 2. Bsk. 2017.

bitişir. Sonra deniz kıyısından Fransa'ya, Sicilya hizasına varılır. Burası Endülüs arazisinden Tartuş (Toroza)'a bitişir."³⁵

İstahrî'nin (ö. 340/951-52'den sonra) *Ülkelerin Yolları*³⁶ adlı eserinde de yukarıda bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla ayrıca vermeye gerek görmedik.³⁷

372/982-983 tarihinde telif edildiği bilinmesine rağmen, kimin eseri olduğu bilinmeyen *Hudûdü'l-Âlem*'de³⁸ Roma'ya dâir coğrafi bir imleme yer alır:

“Rûmiya (Roma), Ifranca'ya ait olan denizin sahilinde bir şehirdir. Eskiden Rûm krallarının ikamet yeri Rûmiya idi.”³⁹

Mühellebî (ö. 380/990) *Kitâbü'l-Azîzî* adlı eserinde⁴⁰ Roma'nın coğrafi konumunu verir:

“Mühellebî şöyle dedi: “Roma şehri büyük bir şehirdir. Batı ve güney yönünden dağlarla bitişiktir. Doğusu düzlük, kuzeyi ise denizdir.”⁴¹

Makdisî'nin (ö. 390/1000 civarı) *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*⁴² adlı eserinde Rumiye ifadesi Anadolu anlamında kullanılmaktadır:

“Beşinci iklim: Gölge 5 13:30'da olduğu yerden başlar. Bir uçtan diğer uca olan mesafe, düz bir hat boyunca yaklaşık 230 mildir. Orta kesimi Rehab vilayetinde Tiflis civarı, Horasan'da Merv, Curcân bölgesi, doğu ve batı istikametinde bu hat boyunca yer alan tüm topraklardan oluşur. Kuzey istikametinde en yukarı ucu Debil civarına kadar uzanır. Belli başlı şehir ve bölgeleri şunlardır: Kalikalâ, Taberistan, Malatya, Rumiye, Deylem, Cilân, Ammuriye, Serahs, Nesâ, Biverd, Keş, Endülüs, Rumiye ve Antalya civarındaki yerler.”⁴³

Kazvinî'nin (ö. 682/1283) *Âsâru'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd*^{1,44} Roma hakkında en geniş bilgileri veren eserdir. Fakat burada bulunan bilgiler İbnü'l-Fakîh'in eserinde yer alan bilgilerle aynıdır. Zaten Kazvinî'de bu bilgileri İbnü'l-Fakîh'ten aldığını bildirmektedir:

“Bunların tamamı İbnü'l-Fakîh'in kitabından nakledilmiştir. (İbnü'l-Fakîh) Muhammed b. Ahmed el-Hemedânî'dir. Bunların tümünden daha şaşırtıcı olanı, nitelikleri ve büyüklüğü kendisine

³⁵ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 192-193.

³⁶ İstahrî, *Ülkelerin Yolları-Değerlendirme-Metin-*, çev: M. Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2020.

³⁷ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 76

³⁸ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, çev: A. Duman-M. Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2020.

³⁹ *Hudûdü'l-Âlem*, s. 118

⁴⁰ Mühellebî, *Kitâbü'l-Azîzî-el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, tah: T. Halef, Dimaşk 2006.

⁴¹ Mühellebî, *Kitâbü'l-Azîzî*, s. 61.

⁴² Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*, çev: D. A. Batur, İstanbul, Selenge yay. 2015

⁴³ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 83.

⁴⁴ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd*, tah: F. Sezgin, Göttingen, 1848.

yaraşır şekilde olan bu şehrin yürüme mesafesindeki mezralarının ve köylerinin daha meşhur olmasıdır. Bağdat'tan bir topluluk bu şehri gördüklerinden bahsettiler ve şöyle dediler: "Büyüklük, genişlik ve kalabalık olarak ona yaklaşan (bir şehir) yoktur." Anlattıklarına göre, Roma halkı sakallarını ve başlarının ortasını tıraş ederler. Bu durum kendilerine soruldu ve şöyle dediler: "Şem'ünü's-Safâ ve havârieler Hıristiyanlığa davet etmek için onlara geldiklerinde, onları yalanladılar. Bunun üzerine onlar sakallarını ve başlarını tıraş ettiler. Onların sözlerinin doğruluğu ortaya çıkınca, yaptıklarına pişman oldular ve kefarete olarak kendi sakallarını ve başlarını tıraş ettiler."⁴⁵

Doğrudan Roma ile ilgili olmasa da Kısâr Adası bahsinde şu bilgileri verir:

"Yakub b. İshak es-Serrâc bu ada hakkında bana şu bilgileri verdi: "Roma halkından bir adam gördüm. O adam bana şunları söyledi: "Bir gemiye binerek yola çıktım. Gemi parçalandı; ben ise bir tahtaya tutundum. Rüzgâr beni bilmediğim adaya sürükledi. Bu adada bulunan bir şehre vardım. Buradaki insanların boyları bir arşın, çoğu da tek gözlüdür. Beni kuş kafesine benzeyen bir şeyin içine koydular. Ancak ben kafesi kırarak dışarı çıktım ve yanlarına vardım. Kendilerine güven verdim ve onlarla birlikte yaşamaya başladım. Günlerden bir gün onları savaşa hazırlanırken gördüm. Bu savaşın nedenini sorduğumda, bu zamanlarda üzerlerine saldıran düşmanı gösterdiler. Ardından turnalardan kendilerine saldırı gelmeye başladı. Turnaların gözlerini oyması nedeniyle tek gözlü idiler. Bir sopa aldım ve turnalara savurdum. Kimisi uçtu kimisi de kaçtı. Bu hadiseden sonra beni mükafatlandırdılar. Bulduğum iki ağacın gövdesini sarmaşıkla birleştirerek kendime bir sal yaptım ve üzerine bindim. Rüzgâr beni Roma'ya doğru götürdü. Aristoteles *Kitabü'l-Hayevân* adlı eserinde bu hikâyenin gerçeğini anlatır ve şöyle der: Turnalar Horasan'dan Mısır'a doğru göç ederler. Bu göç ettikleri yerde Nil suları akmaktadır. Buralarda boyları bir arşın olan adamlarla savaşırılar."⁴⁶

Son olarak Ebü'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331) *Takvîmü'l-Buldân (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)*⁴⁷ adlı eserinde bulunan bilgileri vermek istiyoruz. Bu bilgiler şunlardır:

"Şerifü'l-İdrisi "Roma kilisesinin kapsadığı alan 600x600 zirâdır. Mermerle döşeli, tavanı kurşunla kaplıdır. İçinde çok sayıda büyük sütun vardır. Son kapısından giren kişinin sağında vaftiz için mermerden büyük bir küvet bulunur. Bu küvete daimi sıcak su akar. Kilisenin baş tarafında altın bir kürsü (taht) vardır. Üzerine papa oturur. Alt tarafında gümüşle kaplı bir kapı bulunur. Buradan birbiri ardına dört kapıya girilir. Bir dehlize varılır. Hz. İsa'nın havarisi Petros burada gömülüdür.

Roma'da bir başka kilise daha vardır. Burada Pavlos gömülüdür. Petros'un mezarının karşısında süslü mermer bir havuz bulunur. Burada bayram günleri kilisenin süslediği halılar, perdeler yer alır. Kilisenin bir tarafında ve dışında bakınca dört kaide üzerine oturtulmuş dört köşeli büyük bir sütun bulunur. Bu sütunun her yüzü 12'şer zirâ genişliğindedir. Sütun yükseldikçe incelik.

⁴⁵ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 594-595.

⁴⁶ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 32.

⁴⁷ Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev: R. Şeşen, İst. Yeditepe Yay., 2017.

Bu sütunun tepesinde bakırdan bir sütun daha vardır. Tepesinde çapı bir kulaç altın bir küre bulunur. Bu küre 12 mil uzaktan görünür ve parlar. Böylece kilisenin yeri belli olur.” der.⁴⁸

Roma Papa'nın başşehri olup beşinci iklimdedir. El-Harezmi'ye göre 35° 50' boylamda, 43° 50' enlemde, İbn Saîd'e göre 33° boylamda, 41° 31' enlemde, *Kanun*'a göre 35° 20' boylamda, 40° 50' enlemdedir. İbn Saîd “Roma Bakır (Tiber) nehri kıyısında ünlü bir şehirdir. Hıristiyanların halifesi Papa'nın oturduğu yerdir. Venedik körfezinin güneyindedir. Roma bölgesi Calabria'nın batısında (kuzeyinde) bulunur” der. El-İdrîsî eserinde “Roma surunun çevresi 24 mildir. Sur tuğla ile inşa edilmiştir. Şehrin ortasından geçen ve üzerinde köprüler bulunan bir vadi (nehir) bulunur. Köprülerden batı yakasına geçilir” der. Mühellebî, “Roma büyük bir şehirdir, batısından, güneyinden dağlar bitişir. Doğusu ovadır, deniz kuzeyindedir” der.⁴⁹

III. İSTANBUL (KUSTANTİNİYYE)

İbn Hurdazbih *Derbü's-Selâme ve Halicü'l-Kustantiniyye'ye Yol ve Bir Başka Yol* başlığı altında Tarsus'tan itibaren Kustantiniyye'ye kadar olan güzergahı verir.⁵⁰

Ya'kübi'de Kustantiniyye'ye dâir bilgi yoktur.

İbnü'l-Fakîh'te Kustantiniyye'nin coğrafi konumunu belirten bir imleme vardır:

“Beşinci iklime gelince, Kustantiniyye'yi, Rum ve Hazar (topraklarıdır.) Eni ve boyu Birinci (iklimin) bir benzeridir.”⁵¹

“Mekhûl dedi ki: Dört şehir Cennetin şehirlerindedir: Mekke, Medine, İlyâ' ve Dimeşk'tir. Dört şehir de Cehennem şehirlerindedir: Antakya, Tuvâne, Kostantiniyye ve San'a'dır.”⁵²

“Tarsûs ile Kustantiniyye körfezi arasındaki uzaklık 100 mildir. İçerisinde Mesleme b. Abdülmelik'in mescidi bulunur. Zira Kustantiniyye'yi muhasara altına aldı. Kustantiniyye körfezi Şam denizine dökülür. Körfezin eni Ebdüs'te bir ok atımı kadardır. Şam denizine ulaşıp döküldüğü yerin eni yine bir ok atımıdır. Orada büyük bir kayanın üzerinde bir burç bulunur. İçerisinde kocaman zincirler olup, Müslümanların körfeze girmelerini engeller. Aynı zamanda Amuriyye'ye de engeldir. Kaya ile Kustantiniyye arası 60 mildir. Kustantiniyye'deki Rum hükümdarıyla birlikte 12 patrik olduğu zikredilir. Atların ve adamların sayısı dört bindir.”⁵³

⁴⁸ Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 178-179.

⁴⁹ Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 188.

⁵⁰ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s. 100-103.

⁵¹ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 61.

⁵² İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 94.

⁵³ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 190.

İbn Rüsteh'in eserinde *Kostantiniyye ve İçindekilerin Özellikleri* başlığı altında detaylı bilgi bulunmaktadır:

“Harun bin Yahya esir edildiğini ve Askalan'dan bindirilerek deniz yoluyla Kostantiniyye'ye götürüldüğünü anlatır. Üç gün yolculuktan sonra Rum Denizi kıyısında Antalya adındaki şehre varırlar. Sonra oradan berid (posta) ile dağlardan, vadilerden ve tarlalardan üç gün boyunca yürütülerek, Nakiyye (Konya?) adındaki şehre götürüldüklerini anlatır. Burası kalabalık ve büyük bir şehirdir. Bu üç günlük yolculuğun sonunda Melsa' çöllerindeki küçük bir şehir olan Senkara (Ankara?) adındaki şehre varırlar.⁵⁴

Harun bin Yahya daha sonra buradan yürüyerek çıktıklarını ve çöl boyu gittiklerini, sağlarında ve sollarında Rum köylerinin bulunduğunu, iki gün boyunca yürüdükten sonra denize vardıklarını oradan gemiye binerek bir günlük yolculuk sonucunda Kostantiniyye şehrine vardıklarını anlatır. Burası alanı 12x12 fersah olan büyük bir şehirdir. Her bir fersahı ise anlatıldığına göre 1,5 mildir. Doğu sınırı boyunca denizle çevrilidir. Batısı ise çöldür. Buradan Rum bölgesine geçilir. Çevresinde hisar vardır. Rum bölgesine geçilen kapısı altındandır. Bu kapının yakınında ona hizmet eden insanlar vardır. Buraya Altın kapı denir. Kapının üzerinde, fil şeklinde yapılmış beş tane heykel vardır. Bir heykel de, bu fillerin yularını tutmuş ayaktaki adam heykelidir. Şehrin adalara açılan Biğas adında bir kapısı vardır. Burası kralın piknik yapıp, dinlendiği yazlığıdır. Bu kapı demirdendir.⁵⁵

Şehrin merkezindeki kilisenin yakınında kralın sarayı vardır. Sarayın yanında Bizrun (Hipodrom) denilen meydana benzer bir alan vardır. Burada içlerinde Romalı asilzadelerin de bulunduğu büyük bir kalabalık toplanır. Kral kentin merkezindeki sarayının locasından onları izler.

Sarayda pirinç kaplamadan yapılmış at, insan, vahşi ve yırtıcı hayvan ve diğer hayvanlara ait heykeller bulunmaktadır. Meydanın Altın Kapıya açılan batı bölgesinde iki kapı vardır. Bu iki kapıya doğru sekiz at sürülür. Burada altından yapılmış iki buzağı heykeli vardır. Her bir buzağı dört ata bağlanır. Her bir buzağının üstünde altın dokumalı elbise giyinmiş iki adam bulunur. Atlar iple bağlı oldukları buzağılarla birlikte bu kapılardan çıkıncaya kadar giderler. Bu heykellerin çevresinde üç tur dönerler. Hangi atın sahibi galip gelirse, saray tarafından ona bir altın madalya ve bir ritil altın verilirdi. Kostantiniyye'de yaşayan herkes bu meydanı görür ve seyrederdi.

Kralın sarayının çevresinde bütün sarayı çevreleyen bir sur vardı. Çevresindeki bir tur dönüşün ölçüsü bir fersahtı. Batıya açılan tarafı denizle bitişiktdi ve demirden üç kapısı vardı. Bu kapılardan birine Bidrun Kapısı, diğerine Menkenâ Kapısı, üçüncü kapıya ise Deniz Kapısı adı verilirdi.

Bidrun Kapısı, 100 adım uzunlukta, 50 adım genişlikte bir koridora açılır. Koridorun her iki kenarında kanepeler dizilmiş, üzerinde kabartmalı ipek örtüler ve içi pamukla doldurulmuş yastıklar vardır. Kanepelerin üzerinde, ellerinde altın kaplamalı kalkan ve mızraklarla zafer işreti yapan Sudanlı bir topluluk vardı.⁵⁶

⁵⁴ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 138.

⁵⁵ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 138-139.

⁵⁶ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 139.

Menkenâ Kapısı, 200 adım uzunlukta, 50 adım genişlikte, mermerle döşenmiş, koridorun her iki kenarına kanepeler dizilmiş, kanepelerin üzerinde ellerinde ok ve yay bulunan Hazarlı bir topluluk vardı. Koridorda dört zindan vardı. Zindanlardan biri Müslümanlar için, biri Tarsus halkı için, bir diğeri halkın geneli için, bir diğeri ise emniyet mensupları içindi.⁵⁷

Deniz Kapısı, uzunluğu 300 adım, genişliği 50 adım olan bir koridora açılır. Bu koridor kırmızı tuğlayla döşenmiştir. Koridorun sağında ve solunda kanepeler dizilmiş ve kanepelerin üzerine de örtüler döşenmiştir. Kanepelerin üzerinde ellerinde kılıç ve kalkan bulunan Türklerden bir topluluk vardı. Bu koridor boşluk bir alana kadar 300 adım devam eder, daha sonra üzerinde perde asılı olan Saray Kapısında son bulur. Bu kapının sol iç kısmında kralın kilisesi vardır. Bu kilisenin, dördü altından, altısı da gümüşten olmak üzere on kapısı vardır. Kilisede kralın durduğu mahfil 4x4 arşın olup, inci ve yakut ile süslenmiştir. Aynı şekilde oturup, dayandığı makam da inci ve yakutla süslenmiştir. Sunakların yapıldığı kapının çevresinde tek parça oyulmuş mermerden dört direk vardır. Rahibin üzerinde dua ettiği ve sunakları gerçekleştirdiği kutsal masanın uzunluğu ve genişliği 6x6 karıştır. Tek parça sağlam gumârî ağacından yapılmış olup, inci ve yakutla süslenmişti. Kralın rahibi ve diğer rahipler onun önünde dururdu. Kilisenin bütün tavanları altın ve gümüş kaplamaydı. Kilisenin dört avlusu vardı. Her bir avlunun uzunluğu 200 adım, genişliği ise 100 adım idi. Doğu avlusunda, uzunluğu ve genişliği 10x10 arşın olan, mermerden oyulmuş bir havuz vardı. Bu havuzun çevresine, zeminden yüksekliği 4 arşın olan mermer direkler dikilmişti. Üzerine de kurşundan bir kubbe, bu kubbenin tepesine de gümüşten bir kubbe yapılmıştır. Gümüşten bu kubbe her biri 4 arşın olan on iki direk üzerinde durmaktaydı. Bu direklerden birinci direğin başlığı şahin heykeli şeklinde, ikinci direğin başlığı koç heykeli şeklinde, üçüncü direğin başlığı öküz heykeli şeklinde, dördüncü direğin başlığı horoz heykeli şeklinde, beşinci direğin başlığı aslan heykeli şeklinde, altıncı direğin başlığı dişi aslan heykeli şeklinde, yedinci direğin başlığı kurt heykeli şeklinde, sekizinci direğin başlığı kekkik heykeli şeklinde, dokuzuncu direğin başlığı tavus kuşu heykeli şeklinde, onuncu direğin başlığı at heykeli şeklinde, on birinci direğin başlığı fil heykeli şeklinde, on ikinci direğin başlığı ise melek heykeli şeklindeydi.⁵⁸

Bu avludaki kubbenin 200 adım kadar yakınında bir sarnıç vardır. Su, buradan sütunların başlığındaki heykellere doğru akar. Bayram günlerinde bu sarnıca on bin sürahi şarap doldurulur ve içine bin kavanoz beyaz bal atılır. Güzel kokması için bir miktar sümbül, karanfil ve tarçınla karıştırılır. Bu sarnıcın etrafı, küçük bir giriş kısmı dışında her taraftan perdeyle kapatılır. Kral dışarı çıkıp, kiliseye girdiğinde gözü bu heykellere ve bunların ağız ve kulaklarından akan şaraba takılır. Bu şarap havuz doluncaya kadar akar. Bayram dolayısıyla gelen kral ve beraberindeki herkese bu içkiden belli bir miktar ikram edilir. Perdeler kaldırıldığında uzunluğu yaklaşık 400 adım kadar olan büyük avlunun olduğu alana girilir. Bu alan boydan boya yeşil mermerle döşenmiş, duvarları rengârenk mozaiklerle süslenmiştir. Alanın sağ girişinde kralın hazinesi, ortasında bir at heykeli ve üzerinde her iki gözü kırmızı yakuttan olan bir atlı bulunmaktadır. Girişin kuzeyinde uzunluğu 200 adım, genişliği 50 adım olan bir meclis vardır. Meclisteki yemek masalarından biri funda ağacından, biri de fildişinden yapılmıştı. Meclisin ön bölümünde bulunan yemek masası ise altından idi.

⁵⁷ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 139-140.

⁵⁸ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 140-141.

Bayram bitince kiliseden çıkılır ve kral bu meclise gelir; ön bölümdeki altın masaya oturur. O gün doğum günüdür. Bunun üzerine Müslüman esirlerin getirilmesi ve bu masaların çevresine oturtulmaları emredilir. Kral ön bölümde oturduğunda her biri bir buzağının üstünde altından dört yemek masası taşınarak kralın huzuruna getirilir. Bu yemek masalarından birincisinin Süleymân b. Dâvûd'a ait olduğu söylenir. Bu masa inci ve yakutla süslenmiştir. İkinci masanın Dâvûd'a ait olduğu söylenir. O da aynı şekilde inci ve yakutla süslenmiştir.⁵⁹

Üçüncü masanın Kârûn'a, dördüncü masanın ise kral Kostantin'e ait olduğu söylenir. Bu masa kralın önüne bırakılır. Bu masada yemek ancak kral sofrada olduğu sürece yenir. Kral kalkınca bu masa kaldırılır. Daha sonra bu masalardaki soğuk-sıcak çok çeşitli yemekler Müslümanların yemesi için getirilir. Oradan kralın tellalı şöyle seslenir: "Kralın başı için bu yemeklerin hiçbirinde domuz eti yoktur". Böylece yemekler altın ve gümüş tabaklarda servis yapılır. Daha sonra *urkenâ* denilen bir alet getirilir. Bu, dört köşe ahşabın preslenmesiyle elde edilir. Preslenen bu yüzeye sağlam bir deri gerdirilir. Sonra buna altmış boru takılır. Boruların başı yukarıya doğru yarisına kadar piriçtendir. Derinin üstündeki borular altın kaplamalıdır. Ta ki birbirlerine yakınlık derecelerine göre, biri diğerinden uzun olan borular kolaylıkla fark edilebilsin. Bu dört köşeli aletin kenarında, demircilerin körüğü gibi üfürülecek bir delik açılmıştır. Birisi ortasına, diğer ikisi de kenarlarına konulmak üzere üç tane haç getirilir. Sonra bu delikten üfürmek üzere iki adam getirilir. Sonra bu işin ustası kalkıp bu borulardan kralı öven ifadelerin çıkmasını sağlamak için aleti ayarlar ve her borudan sesler çıkar. Bu şekilde bütün halk masaların etrafında oturmuş hâldeyken, parmaklarına taktıkları İspanyol çalgısıyla yirmi adam içeri girer. Halk yemek yediği sürece onlar çalgılarını çalarlar. Bu yemek ziyafetleri bu şekilde on iki gün sürer. Bu günlerin sona ermesiyle birlikte, Müslümanlardan her bir esire, iki dinar ve üç dirhem bahşiş verilir. Tören sona erdiğinde kral kalkar ve Bidrun kapısından çıkar.⁶⁰

İbn Rüsteh *Kralın Halka Açık Olan Büyük Kiliseyi Ziyareti* başlığı altında ise şu bilgileri verir:

Kral, saraydan şehrin merkezindeki halka açık büyük kiliseye kadar geçeceği yola hasırların döşenmesini, üzerine güzel kokulu reyhan ve yeşilliklerin savurulmasını, yanından geçtiği duvarın sağından ve solundan kabartmalı ipek kumaşla döşenip, süslenmesini emreder.

Sonra kralın huzuruna saçları omuzlarına kadar sarkıtılmış, kafalarında herhangi bir başlık olmayan, üzerlerinde kırmızı kabartmalı ipek kumaştan elbiseler olan on bin yaşlı adam çıkarılır. Sonra onların arkasına üzerlerinde beyaz kabartmalı ipek kumaştan elbiseler bulan ve hepsi piyade olan on bin genç dizilir. Sonra onların arkasına üzerlerinde yeşil kabartmalı ipek kumaş olan bin uşak dizilir. Sonra onların arkasına ellerinde altın kaplamalı küçük baltalar bulunan ve üzerlerinde gök mavisi ipekten kabartmalı kumaştan elbiseler olan on bin hizmetli dizilir. Sonra onların arkasına boyunlarına beyaz Horasan atkısı dolamış olan ve ellerinde altından haç olan beş bin iğdiş edilmiş erkek dizilir. Onlardan sonra üzerlerinde kemerli yelek, ellerinde hepsi altından mızrak ve kalkanların olduğu on bin tane Türk ve Hazar milletinden uşaklar getirilir. Sonra üzerlerinde renk renk kabartmalı ipek elbiseler olan ellerinde içinde gumârî ağacının tütsü olarak yakılan çubukları bulunan altın buhurdanlıklar olan yaşlı asilzadelere yüz kişi getirilir. Sonra altın dokumalı

⁵⁹ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 141.

⁶⁰ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 142.

elbiseler giyinmiş ve her birinin elinde altından bir sopa olan asilzadelerin ileri gelenlerinden on iki kişi getirilir. Sonra üzerlerinde bölgede yaygın bir şekilde kullanılan inci, boncukla süslü elbiseler olan ve içinde padişahın dua anında giydiği elbisenin bulunduğu altından tabutu taşıyan yüz uşak getirilir. Sonra insanları susturan ve Ruhûm denilen kişi, kralın huzuruna getirilir ve insanlara “Susun” der. Sonra elinde inci-yakutla süslenmiş altın bir testiyle leğen bulunan yaşlı bir adam getirilir. Sonra kral, üzerinde Eskîmûn Elbisesi diye adlandırılan, mücevherden dokunmuş ipek elbise, başında tacı, ayakta biri siyah diğeri kırmızı terlik, arkasında vezir olduğu halde topluluğa yaklaşır. Kralın elinde içinde toprak olan, altından küçük bir kutu vardır. Kral yaya yürüdüğü sırada her iki adımda bir vezir, onların dilinde “Ölümü hatırlayın,” anlamına gelen “Min remunt asantra” sözünü söyler.⁶¹

Vezir bu sözü söylediğinde, kral durur, kutuyu açar, ondaki toprağa bakar, onu öper ve ağlar. Kilisenin kapısına varıncaya kadar bu şekilde yürür. Adam leğeni ve testiye onun önüne getirir. Kral onda elini yıkar ve vezirine şöyle der: “Ben bütün insanların kanından uzağım. Çünkü Allah onların kanından beni sorumlu tutmayacak. Bu konudaki sorumluluğu sana yükledim.” Bunun üzerine elbisesini çıkarıp vezire giydirir. “Mesih’in kanının akıtılmasından sorumlu olmadığını belirten kişinin hakkası” diye bilinen Balâtis Hakkasını alır, vezirin sorumluluğuna verir ve ona şöyle der: “Pilatus’un kupaya yaklaştığı gibi sen de kupaya yaklaş.” Daha sonra kral, Müslüman esirlerin kiliseye alınmasını emreder. Onlar süslemelere ve kralın ihtişamına bakarak, üç kez yüksek sesle: “Allah, krala uzun ömürler versin” derler. Daha sonra onların kiliseden çıkarılması emredilir. Bunun ardından inci, boncuk ve yakutla süslü altın havutlu, aynı zamanda üzerinde parlak ipek örtüsü de bu şekilde olan yük vurulmamış üç buhur deve getirilir. Develer başlarında yularları asılı olarak kiliseden içeri alınır. Ne zaman ki hayvan yularını ağzına almayı kabul ederse “İslam dünyasına karşı zafer kazandık” derlerdi. Yular hayvanın ağzına götürüldüğünde hayvan onu koklayıp, sırtını döner ve yuları ağzına almazsa, bu hayvan *evstât* hayvanlarının soyundandır derlerdi. Bundan sonra kral buradan ayrıлып sarayına gider.

Kilisenin batısında, üzerinde yazılar bulunan, birbiri üstüne bindirilmiş 100 arşın boyunda on adet direk çevrilmiş bir bölge vardır. Direkler gümüş zincirle birbirlerine bağlıdır. Direklerin ucunda 4x4 arşın boyutunda mermerden dört köşe bir masa vardır. Masanın üstünde bu kiliseyi yapan İstalyânis’in mermerden mezarı bulunmaktadır. Mezarın üstünde pirinçten bir at heykeli, atın üstünde de başında etrafı inci-yakutla süslenmiş altından bir taç olan İstalyânis’in heykeli vardır. Kralın sağ elinde tacı ve elinin insanları sanki Kostantiniyye’ye davet ediyormuş gibi yukarıya doğru kalkık olduğu söylenmektedir.

Kilisenin batı kapısının çevresinde bir meclis vardır. Meclisin çevresinde, her biri bir karışa bir karış olan yirmi dört küçük kapı vardır. Bu kapılar gece ve gündüzün toplam yirmi dört saatlik dilimlerine göre ayarlanmışlardır. Her saatin bitiminde açılma saati gelen kapı kendiliğinden açılır, kapanma anında da kendiliğinden kapanır. Bunun Bolonyus tarafından yapıldığı söylenir.⁶²

⁶¹ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 142-143.

⁶² İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 144.

Atlarının eğitilmiş olduğu söylenir. Bırakıldığı yerden ayrılmadığı için onu bağlama gereksinimi olmaz. Binicisi ondan indiğinde ona bağırmas ve onu bağlamaz. Sadece “Şatteh” der. O bulunduğu yerde olduğu gibi kalır, ta ki sahibi kralın huzurundan çıkıncaya kadar. Bu olayı anlatan kişi şöyle der: “Bazı insanlara atların bu durumunu sorduğumda beni kralın kapısında dikilen ve Hekim Boloniyus’un yapmış olduğu pirinçten üç tane at heykelinin bulunduğu yere götürdüler. Bunların binek hayvanlarına olan tılsımı, o hayvanların kişnememeleri ve birbirlerine zarar vermemeleriydi.” Kral Kapısında aynı zamanda kuyukları ağızlarında pirinçten dört yılan heykeli vardı. Bunlar yılanlara tılsım yaparlar, böylece yılan kendisine doğru giden ve ona dokunan çocuğa zarar vermezdi.

Kostantiniye şehrindeki Altın Kapının bitişiğinde, pazarın merkezine yerleştirilmiş kemerli bir kubbe vardır. Burada iki put vardır. Putlardan biri, sanki ellerini açmış “Onu bana getir,” diyor. Diğeri ise eliyle işaret ederek sanki “Biraz sabırlı ol,” demektedir. Bu her ikisi de bir tılsım idi. Esirler getirilip, bu her iki putun arasına bırakılırlar. Esirler serbest bırakılmayı umarlar. Bunlarla ilgili bilgi vermek üzere bir elçi krala gider. Elçi döndüğünde esirler yerlerinde durmuş halde iseler, hapse götürülürler. Elçi onlara yetiştiğinde, onlar iki putun bulunduğu yerden uzaklaşımlarsa hepsi öldürülür, onlardan bir kişi bile hayatta bırakılmazdı.”⁶³

İbn Rüsteh’in aksine İbn Havkal’de Kustantiniye hakkında detaylı bilgi yoktur:

“Ebü’l Hüseyin Muhammed b. Abdulvahhab el-Tell-mevzeni’den duydum. Bu zat yüz yaşına yaklaşmış, akı, edebi yerinde biriydi. Şöyle dedi: 186/802 senesinde hükümdarın postacısı olarak hükümdara ait ortaca bir şehir olan Kemah yoluyla İstanbul’a gönderildim. İstanbul’dan dönerken harap büyük bir şehir olan Ankara’ya uğradım. Malatya’ya geldim. Katettiğim yol 128 konaktı (beriddi.) Kemah’tan Sâruha’ya 2 gün, buradan Harşene’ye 2 günlük yoldu. Maur ve küçük bir şehirden geçerek Abusa nehri üzerindeki Sâğıra’ya vardım. SŞonra gemiyle bu nehri, 6 fersahlık bir gölü geçtik. Sonra 1 gün hayvanla gittik. Nikomedia şehrine vardık. Buradan deniz yoluyla 2 günde Halkadonya şehrine vardık. Burada geceledik, seher vaktinde yola koyulduk, gemiyle halici (boğazı) geçip sabahleyin İstanbul (Kostantiniye)’a vardık. İmparatorun sarayının etrafındaki rustaklarda esir hükümdarların hapsedildiği 4 hapishane olduğunu duyardım. Bu hapishanelerden birine Traksis (Thraciesion) diğesine Obsik (Obsikion), üçüncüsüne Bulklar (Bucellair), dördüncüsüne Numero denirdi. Traksis ve Obsik en rahatlarıdır. Bu iki hapishanede ayaklar bağlanmaz. Bulklar, Numero ise dar, kasvetli, elem vericidir. Ebü’l-Hüseyin şöyle der: “*Biz her gün 20 ile 15 berid arasında yol katettik, Kemah’tan İstanbul’a 10 gün kadarlık zamanda gittik.*” Bildiğime göre, Kemah ile Malatya arası 10 konak, Malatya ile Ankara arası 20 konak, Ankara’dan İstanbul’a 10 konaktır. Yolun tamamı 40 konak eder. Orada imparatorun sonra vezir olan Logot (Logathet) sonra Ferku (Epargue) gelir. Ferhu biri siyah biri kırmızı ayakkabı giyer. Asla başkası bu kıyafeti giyemez. Zira, danışmadan hüküm vermek, el-ayak kesmek, dövmek, kısas, tedip etmek Ferhu’nun hakkıdır. Sonra Domestikos (kumandan), sonra patrikler, sonra 12 kişi gelir. Bu 12 kişi eksilmez, artmaz. Biri ölünce yerine layık olan biri getirilir. Sonra, Zerverler gelir. Bunların sayısı çoktur emirlerin yardımcısı kumandanlar bunlardandır. Sonra Turmahalar (Turmarklar) gelir, sonra İstanbul halkının ileri gelenleri, zenginler gelir. Zervere ve patriklığe yükseltilecek kişi bunlar

⁶³ İbn Rüsteh, *el-A’lâku’n-Nefise*, s. 138-145.

arsından seçilir. İstanbul'da doğan herkes Turmaha sayılır, imparatorun ölünceye kadar maaş alır. Buluğa erdiği, olgunlaştığı sıralardaki derecelerine, cesaretine göre maaşı yükseltilir, indirilir. Eğer başarısız, liyakatsiz olursa maaş almaktan istifa eder, rahip olur.”⁶⁴

Hudûdü'l-Âlem'de Kustantiniyye'ye dâir coğrafi bir imleme yer alır:

“Rûm ülkesinin ondört tane eyaleti vardır. Bunlardan üç tanesi onların batı tarafında bulunan Konstantiniye Halici'nin arkasındadır. Onbir tanesi halicin doğusundadır. Batı tarafında olan şunlardır:

1. Birincisi Tâblân'dır ki Konstantiniye buradadır. Burası Rûm meliklerinin merkezidir. Tâblân büyük zenginlik yeridir.”

2. Diğeri Makedonya'dır. İskender-i Rûmî buradandı. Makedonya Rûm Denizi kenarındadır.

3. Üçüncüsü Terâfiye (Berâkiye-Thrace-Thrâqiya), Gürz (Georgian) Denizi kenarındadır.”⁶⁵

Mühellebî Kustantiniyye'nin coğrafi konumunu verir:

“*Azîzi*'de şöyle dedi: “Kustantiniyye körfezi güney yönüne doğru gidildikçe darlaşır ve Endüs denilen yerde eni bir ok atımı kadar olur.”

Azîzi'de şöyle dedi: “Körfez, Kustantiniyye'nin doğusunu ve kuzeyini kuşatır. Ancak batısı ve güneyi karadır. Bu iki tarafta yaklaşık 100 kapı vardır. Kustantiniyye'nin halicin doğusunda ve batısında 14 arazisi mevcuttur.”⁶⁶

Azîzi'de şöyle dedi: “Kustantiniyye'nin surunun yüksekliği 21 arşındır. (Şehrin) 14 atölyesi (*meâmil*) mevcuttur.”⁶⁷

İstahrî'de Kustantiniyye bahsinde coğrafi konum bildiren üç bilgi bulunur:

“Rum topraklarının sınırı Okyanustan Celâlika ülkeleri, Efrenc, Roma, Atina üzerinden Konstantiniyye'ye varır. Daha sonra Sakâlibe'ye ulaşır. Bu mesafe yaklaşık 270 merhaledir. Kuzeydeki sugûr sınırından Sakâlibe topraklarına doğru iki aylık bir mesafedir.”⁶⁸

“Çin ve Tibet ülkelerinin dilleri farklıdır. Burada yaşayanlar, tümüyle Hamdân'da yaşayan Çin hükümdarına bağlıdır. Benzer şekilde, Rum ülkesi, Konstantiniyye oturan hükümdara bağlıdır. İslâm ülkeleri Bağdat'ta oturan Emîru'l-Mü'minîn'e bağlıdır. Hind ülkesindekiler Kannûc'da oturan hükümdara bağlıdır.”⁶⁹

⁶⁴ İbn Havkal, *İslâm Coğrafyası*, s. 186-187.

⁶⁵ *Hudûdü'l-Âlem*, s. 117.

⁶⁶ Mühellebî, *el-Azîzi*, s. 61.

⁶⁷ Mühellebî, *el-Azîzi*, s. 62.

⁶⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 8.

⁶⁹ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 8.

“Çin, Okyanus, Uygurlar (Toğuzguz) ve Tibet arasındadır. Çin tek başına bir iklimdir. Biz Türk ülkelerini de Çin’e dâhil ettik. Benzer şekilde değişik Rum ülkelerini Roma topraklarına ve Konstantiniyye’ye dâhil ettik. Aynı şekilde farklı İslâm ülkelerini İrânşehr’e kattık. Burası da Bâbil’dir.”⁷⁰

Makdisî’nin *Ahsenü’l-Tekâsim*’inde İstanbul’a dâir geniş malumat bulmak mümkündür:

“Burada Konstantinopolis’ten kısaca bahsetmemiz gerekiyor. Çünkü orada Müslümanların toplandı yaptıkları ve ibadet ettikleri bir ev vardır. Fakat bu şehirle ilgili farklı görüşler, idari sistemi, yüzölçümü ve binaları hakkında yalan yanlış bilgiler anlatılır. Bu yüzden insanlara onu anlatmam ve doğru bilgiler vermem gerekiyor. Bu şehre giden yolları da anlatacağım. Çünkü Müslümanlar savaş esiri satın almak, mektup götürüp getirmek, savaşmak ve ticaret yapmak amacıyla oraya gidiyorlar. Bilesin ki, Mesleme b. Abdülmelik Rum topraklarına saldırıp başkentine girince Bizans Dog’una (yani imparatora) hipodrom yanındaki sarayının karşısına esir düşmeleri halinde asilzadelerin ve üst düzey kişilerin kalabilecekleri bir ev yapılmasını şart koştu. Çünkü böylece hükümdarın koruması altında olabileceklerdi. Mesleme’nin bu isteği kabul edildi ve Daru’l Balat bina edildi. Balat, hipodromun arkasındadır ve orada ipepli broker imal edilir. Konstantiniyye, Basra kadar büyüktür veya ondan biraz küçüktür. Evleri taşandır. Tek kaleyle korunan diğer müstahkem şehirler gibi oldukça müstahkemdir. Bir kenarı denizdir. Hipodrom sahildedir. Daru’l Balat ve hükümdar sarayı aynı hizadadır ve hipodrom bu iki bina arasında yer alır. Bu iki binanın kapıları birbirine bakar. Hipodromun ortasında merdivenle inilen bir platform vardır. Daru’l Balat’ta yalnızca bir görev veya anlaşma yahut gezmek için giden seçkin Müslümanlar kalabilir. Diğer esir Müslümanlar köle olarak imalatta çalıştırılırlar. Ağzı sıkı insan, ne iş yaptığı sorulduğunda onu söylemeyen kişidir. Esirler bazen birbirleriyle ticaret yapar ve bundan menfaat temin ederler. Burada domuz eti yiyeni ayıplamıyorlar. Burunlarını delmiyor ve dillerini iki parçaya ayırmıyorlar. İmparatorun sarayından Daru’l Balat’a kadar uzanan bir başlama noktası vardır. Üzerinde bronz bir at heykeli bulunur. Şehir sakinleri belli zamanlarda buraya müsabaka seyretmeye gelirler. Bu müsabakalarda kralın adı “Waynatwâ”, başvezirin adı ise “Brâsiyâna”dır. Eğer müsabakaları kimin kazanacağı üzerine bir kehanette bulunacaklarsa iki grup oluştururlar. Sonra atları platform çevresinde koştururlar. Eğer imparatorun yer aldığı grubun atları birinci gelirse, zafer Romalıların olacak derler ve “Waynatwâ! Waynatwâ!” diye bağırırlar. Eğer başvezirin tuttuğu tarafın atları birinci gelirse, zafer Müslümanların olacak derler ve “Brâsiyânâ! Brâsiyânâ!” diye bağırırlar. Sonra Müslümanlara giderler ve onlara onur elbisesi (hil’at) giydireler. Fakat zaferi kazandıkları için de kıskanırlar. Şehrin çok güzel pazarları vardır; fiyatlar düşüktür ve meyve boldur. Bithynia şehrinde, Ma’din-en-Nuhas ve Atrabezund (Trabzon) şehrinde de Müslümanlar vardır. Konstantiniyye’ye giden en direkt yol bu bölgeden geçer. Konstantiniyye’den burada bahsetmemizin sebebi de budur. Bölgenin sınır şehri Malatya ve kasabalarıdır, ama düşman tarafından tahrip edilmişlerdir.”⁷¹

⁷⁰ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 9.

⁷¹ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 158-159.

Kazvî'nin *Kustantiniyye* bahsinde verdiği bilgiler kısmen İbn Rüsteh'teki bilgilerle örtüşmektedir. Fakat bire bir örtüşmediği için bu bilgileri vermeyi uygun gördük:

“(Kostantiniyye) Rum hükümdarının yurdudur. Müslümanların ülkesiyle arsında Akdeniz vardır. Burayı Roma'nın hâkimi Kustantîn b. Sevîrûs, Şâbûr Zi'l-Ektâf⁷² zamanında kurdu. Aralarında savaşlar geçti ve hakîmler öncesinde ve sonrasında bir benzeri olmaması nedeniyle, bundan çıkarsamalarda bulundular. (Şehrin) büyüklüğü ve güzelliği üzerine hikayeler çoktur.⁷³

Şimdilerde bu şekildeki gibi (bir şehir) kalmamıştır. Ancak burası büyük bir şehirdir. Hükümdarın kasrı buradadır. Çevresini bir fersahlık, demirden 300 kapısı bulunan bir sur kuşatır. Hükümdar kilisesi (şehrin) içerisindedir. Kubbesi altındandır ve altısı altından dördü gümüşten olmak üzere 10 kapısı vardır. İçerisinde hükümdarın durduğu yer dört arşına dört arşındır; inci ve yakut ile süslüdür. İçerisinde keşişin yeri altı karıştır ve gumârî öd (ağacından) bir parçadır.⁷⁴

Kilisenin bütün duvarları altın ve gümüştedir. Önünde 12 direk vardır ve her bir direk dört arşındır. Her direğin başında insan, hükümdar, at, aslan tavus, fil ya da deve şeklinde bir heykel yer alır. Yakınında bir sarnıç bulunur. Su gönderildiği takdirde dolar. Su sütunların başlarında bulunan heykellere kadar tırmanır. Bayramları olan paskalya (şeânîn) günü geldiğinde, sarnıçta zeytinyağı havuzu, şarap havuzu, bal havuzu, gül suyu havuzu ve sirke havuzu olmak üzere dolu havuzlar bulunur. Bunları misk ve karanfil ile kokulandırırılar. (Ayrıca) sadece su dolu bir havuz vardır. Daha sonra sarnıç kimsenin görmemesi için örtülür. Böylelikle su, şarap ve (diğer) sıvılar bu heykellerin ağızlarında çıkar. Hükümdar, arkadaşları ve onunla birlikte olanlar bayram bunları içerler.⁷⁵

Kilisenin yakınında boyu 300 arşın, eni 10 arşın olan bir direk vardır. Direğin üzerinde, kiliseyi inşa eden hükümdar Kustantîn'in kabri bulunur. Kabrin üzerinde tunçtan at heykeli ile atın üzerinde Kustantîn şeklinde bir put mevcuttur. (Putun) başında kıymetli taşlarla süslü bir taç vardır. Bahsettiklerine göre, bu taç söz konusu hükümdarın tacıdır. Sağ ön ayağı dışında atın ayakları kaya üzerine kurşunla sabitlenmiştir. (Sağ ön ayağı) havada boşta. Heykelin sağ eli, insanları Kustantiniyye'ye çağırır bir şekilde havadadır. Sol elinde bir küre vardır. Bu direk denizden görünür ve denizdeki gemiciler uzaktan onu

⁷² Şâbûr, üç Sâsânî hükümdarının adıdır. Kelimenin aslı şahpûr (hükümdarın oğlu) olup Arapça'ya şâbûr/sâbûr şeklinde geçmiştir. Bkz: Esko Naskali, “Şâpûr”, *DIA*, C: 38, s. 346.

⁷³ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 603.

⁷⁴ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 604.

⁷⁵ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 604-605.

görebilirler. Bu konuda insanların sözleri çelişti: Kimlerine göre, putun elinde şehri düşmanlardan koruyan bir tılsım vardır. Kimilerine göre ise elindeki kürenin üzerinde şöyle yazılıdır: “Elimdeki bu şekilde olduğu sürece dünyaya hâkim oldum; yani küre bu şekildeyken. El de bu şekildeyken memnun olarak çıktım.” Doğrusunu bilen Allah’tır.

Herevî’nin⁷⁶ bahsettiğine göre, dünyanın şaşırtıcı şeylerinden birisi Kustantiniyye minaresidir. Minare kurşun ve demirle sağlam hale getirilmiştir. (Minare) bir meydandadır. Rüzgâr estiğinde, güneye ve kuzeye doğru, doğuya ve batıya doğru kürsüsünün temelinden sallandırır. Yapının içerisindeki aralığa bir çömlek ya da ceviz girdiğinde, onu öğütür.⁷⁷

Burada saatlerin fincanı vardır. İçerisinde 12 kapı mevcuttur. Her bir kapının bir karış boyunda ve saatler sayısınca kanadı bulunur. Günün veya gecenin saatlerinden birisi geçtiğinde, kapı açılır ve oradan bir şahıs çıkar ve saat geçinceye kadar ayakta kalır. Saat tamam olunca bu şahıs içeri girer ve kapıyı kapatır. Bir başka kapı açılır ve ondan bir başka şahıs çıkar ve bu şekilde devam eder. Bahsettiklerine göre, bu (saat) Belînâs el-Hakîm’in işidir. Hükümdar kasrının kapısının üzerinde tılsım vardır. Bu tunçtan at şeklinde üç heykeldir. Belînâs bunu (binek) hayvanlarının hükümdarın kapısında kargaşa çıkarıp kişnememeleri için yapmıştır.⁷⁸

Tuhfetü'l-Garâib’in⁷⁹ yazarı şöyle dedi: Kustantiniyye körfezi sınırında bir köy vardır. (Köyün) içerisinde taştan yapılmış bir ev ve evin içerisinde erkek, kadın, at, katır, eşek ve diğer hayvanların resimleri vardır. Uzuvarlarında birisinde acı hisseden bu eve girer, (kendisine) benzeyen resme yaklaşır ve elini resimde acıyan organın yerine sürer. Daha sonra (elini) acıyan organına sürer ve acı anında yok olur.

Hz. Rasûlullâh’ın arkadaşı Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin kabri buradadır. Anlattıklarına göre, Yezîd b. Muâviye Rum ülkesine saldırı düzenleyince, Ebû Eyyûb el-Ensârî’yi beraberinde götürdü. İhtiyar birisiydi. Teberrüken götürmüştü

⁷⁶ Kazvîni’nin Herevî olarak bahsettiği kişi Ebû’l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsîlî olmalıdır. (ö. 611/1215) *Kitâbü'l-İşârât ilâ Ma'rifeti'z-ziyârât* adlı eseriyle tanınan seyyah ve Şâfiî âlimidir. Bkz: Cevat İzgi, “Herevî, Alî b. Ebû Bekir”, *DİA*, C: 17, s. 221.

⁷⁷ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 605.

⁷⁸ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 605-606.

⁷⁹ *Tuhfetü'l-Garâib*, yazıldığı devrin coğrafya ve kozmografiye telakkisine göre hazırlanmış, ansiklopedik bilgiler ihtiva eden, İslâmî edebiyatların ortak eserlerinden biridir. Eskiden coğrafya ve seyahatle ilgili kitaplara genellikle “*Acâibü'l-büldân*”, “*Acâibü'l-Hind*”, “*Acâibü'l-mahlûkat*” gibi isimler verilirdi. Buradaki *acâib* kelimesi *hârikalar*, *görülmemiş ve duyulmamış garip şeyler* anlamına gelmektedir. Meselâ İbnü'l-Esrî İzzeddin el-Cezerî’nin (ö. 630/1233) *Tuhfetü'l-acâib ve tuhfetü'l-garâib* adlı Arapça eseri ile Kazvîni’den bir asır önce Muhammed b. Mahmûd et-Tûsî es-Selmânî’nin yazdığı aynı adı taşıyan eser buna örnek gösterilebilir. Bkz: Günay Kut, “*Acâibü'l-Mahlûkât*”, *DİA*, C: 1, s. 316.

ve Kustantiniyye'nin yakınlarında vefat etti. Bunun üzerine Yezîd oraya defnedilmesini ve bir meşhed⁸⁰ yapılmasını emretti. Rum hâkimi şöyle dedi: “Bu çocuğun akli ne kadar az! Arkadaşını işte buraya defnetti ve ona (bir de) meşhed yaptı. Gittiği zaman, orayı eşip (cesedi çıkaracağımızı) ve köpeklere atacağımızı hiç düşünmüyor.” Bu söz Yezîd b. Muâviye'ye ulaştı. Şöyle dedi: “Bundan daha ahmağını görmedim! Bu şekilde yaparsa, ülkemizde eşmedik Hıristiyan kabri ve tahrip etmedik kilise bırakmayız.” Bunun duyan Rum hâkimi: “Ondan ve onu gönderenden daha akıllısını görmedik!” dedi. Günümüzde bu türbe yanlarında onlarda kutsaldır. Kıtık olup, yağmur yağmasını istediklerinde, buraya gidip, örtüsünü açarlar ve suvarırlar.”⁸¹

Roma bahsinde olduğu şekliyle son olarak *Takvîmü'l-Buldân'daki (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)* bilgileri verelim:

Altıncı iklimde olup, Rumların başşehridir. *Resmü'l-arz'a, Kanun'a, Atval'e, İbn Said'e* göre 49° 50' boylamda, 45° enlemedir. *El-Azîzî*'de “İstanbul surunun yüksekliği 21 zirâdır, 14 amilliği vardır. Oraya giden biri bana şunları anlattı: Şehrin suru büyük, kilisesi dikdörtgen şeklindedir. Kralın sarayına Balat denir. Kiliseye yakın değildir. Sur içinde tarlalar, bontanlar vardır. Şehirde harabe çoktur. En mamur yeri kuzey doğusudur. Kilisenin yanında yüksek bir sütun vardır. Çevresi üç kulaçtan fazladır. Üzerinde bakırdan ata binmiş bir süvari bulunur (Konstantin heykeli). Süvari bir elinde küre tutar, diğer elinin parmağıyla işaret eder. BU heykelin şehrin kurucusu Kanstantin'e ait olduğu söylenir” denir. İbn Said “İstanbul'u, Hıristiyanlığı resmi din edine Konstantin kurdu. İstanbul ile Sinop arasında karadan 6 günlük mesafe vardır” der.⁸²

IV. KUDÛS (BEYTÜ'L-MAKDİS)

İbn Hurdazbih *Filistin'in İdârî Bölgesi* başlığı altında Kudüs'ün (Beytü'l-Makdis) coğrafi konumunu verir:

“- Remle idârî bölgesi,

- İliyâ (*Kudüs*) idârî bölgesi, burası (aynı zamanda) Beytü'l-Makdis'tir. Remle ile arası 18 mildir. Beytü'l-Makdis, hükümdar Hz. Dâvûd ile Hz. Süleyman'ın, Rahbeum b. Süleyman ile Hz. Süleyman'ın çocuklarının yurdudu. Beytü'l-Makdis'ten Hz. İbrâhim'in mescidine ve mezarına güney yönünde 13 mildir.”⁸³

⁸⁰ Meşhed, dinî bir özelliğe sahip veya topluma mal olmuş kimselerin şehid olduğu yahut defnedildiği yerdir. Bkz: Mustafa Öz, “Meşhed”, *DIA*, C: 29, s. 362.

⁸¹ Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 606.

⁸² Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 189.

⁸³ İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, s. 78-79.

Ya'kûbî *Filistin Ordugâhı* başlığı altında Kudüs'ün (Beytü'l-Makdis) coğrafi konumunu verir:

“Filistin'in idârî bölgelerinden birisi İliyâ (*Kudüs*) idârî bölgesidir. Burası (aynı zamanda) Beytü'l-Makdis'tir ve burada peygamberlerin eserleri vardır. (Bir diğer) idârî bölge Lüdde'dir. Şehir (merkezi) hâlâ mevcuttur; ancak harap bir haldedir. (Diğer idârî bölgeler) Amvâs ve Nâbulus'tur.”⁸⁴

İbnü'l-Fakîh'te *Beytü'l-Makdis'e Dâir* başlığı altında uzun bir bölüm bulunmaktadır. Bu bilgiler çoğunlukla Ka'b el-Ahbâr⁸⁵ ve Vehb b. Münebbih⁸⁶ kaynaklı bilgilerdir.

“Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Andolsun ki, İsrailoğullarını güzel bir yere yerleştirdik ve onlara temiz rızıklar verdik.”⁸⁷ ayetindeki yerden maksat Beytü'l-Makdis'tir. Mukâtil b. Süleyman, Allah'ın: “Onu Lût ile beraber kurtarıp, içinde alemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık.”⁸⁸ ayetinde kastettiği yer Beytü'l-Makdis'tir,” dedi. Yine Yüce Allah'ın, “Her ikisini de oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik”⁸⁹ ayetinde kastettiği yer Beytü'l-Makdis'tir. Bir başka ayette Yüce Allah'ın, “Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona varis kılar.”⁹⁰ ayetinde kastettiği yer Beytü'l-Makdis'tir. Allah Teâlâ, Hz. Dâvûd'un hükmünü onunla güçlendirdi. Allah, dağlara ve kuşlara Beytü'l-Makdis için tesbih etmeyi emretti. Allah, onda Hz. Süleyman'a hibe etti. Hz. Süleyman'ın günahlarını bağışladı. Beytü'l-Makdis'te hikmeti ona anlattı. İsrailoğulları peygamberleri içerisinde kurban keserlerdi. Beytü'l-Makdis'te Allah, Hz. Meryem'i seçerek bütün kadınlara üstün kıldı. Hz. Yahya'ya hikmeti içinde verdi. Burası yeryüzünün merkezidir. Hadisi şerifte şöyle buyrulur: “Kim Beytü'l-Makdis'te namaz kılarsa, sanki gökyüzünde namaz kılmış gibi olur.” Kıyamet gününde Kâbe, bütün hacılarıyla birlikte süslenerek Beytü'l-Makdis'e götürülür. Tufanın isabet etmediği tek yer Beytü'l-Makdis'teki kayadır. Kıyamet gününde sura (Beytü'l-Makdis'in) içinden üfürülecektir. Cenâb-ı Hak bütün mahlukatı içinde hasredecektir. Cennet Beytü'l-Makdis'te süslenir. Gökyüzünün kapısı Beytü'l-Makdis kapısına açıktır. Allah, Beytü'l-Makdis'i ziyaret edeni bağışlayacak ve annesinin doğduğu gün gibi

⁸⁴ Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, s. 100.

⁸⁵ *Ka'b el-Ahbâr, Ebû İshâk Kâ'b b. Mâti' b. Heynû' el-Himyârî el-Yemânî'dir. (ö. 32/652-53 [?]) Beni İsrâil'e dair rivayetleriyle tanınan tâbiüdür. Bkz: M. Yaşar Kandemir, “Ka'b el-Ahbâr”, DİA, C: 24, s. 1.*

⁸⁶ Vehb b. Münebbih, Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî'dir. (ö. 114/732) Daha çok kadim tarihe ilgi duymuştur. Özellikle peygamberler tarihi ve İsrâilî haberler onun uzmanlık alanıdır. DAha geniş bilgi için bkz: Mahmut Demir-Mehmet Emin Özafşar, “Vehb b. Münebbih”, DİA, C: 42, s. 608.

⁸⁷ Yûnus (10), 93.

⁸⁸ Enbiyâ, (21), 71.

⁸⁹ Mü'minûn (23), 50.

⁹⁰ A'râf (7), 128.

günahlarından arınacaktır. Allah Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle buyurdu: “Beytü'l-Makdis'e git. Şüphesiz orada benim nurum ve ateşim vardır.” Kim Beytü'l-Makdis'e gelirse Allah onun rızkını tekeffül etmiştir. Hz. Resulullah (sav) bizlere şöyle buyurdu: “Hz. İbrahim'in hicret ettiği (Beytü'l-Makdis) yere hicret edeceksiniz. Kim Beytü'l-Makdis'te iki rekât namaz kılsa annesinden doğduğu an gibi günahından bağışlanır. Bedeninde bulunan her saç kılı için karşılık olarak Allah kendisine yüz nur ihsan eder. Kıyamet gününde Allah onu peygamberlerle birlikte haşredecektir. Hz. Süleyman b. Dâvûd, Beytü'l-Makdis'in inşaatını tamamladığı zaman Allah kendisine: “Dile benden ne dilerse?” buyurdu. (Hz. Süleyman:) “Ey Rabbim! Senden günahlarımı bağışlamamı diliyorum.” dedi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Dileğin kabul edilmiştir.” (Hz. Süleyman:) “Ey Rabbim! Bu eve gelenin gayesi sadece namaz ise, bütün günahları annesinin doğduğu gün gibi bağışlanır.” dedi. Allah, Celle Celâluhu, şöyle buyurdu: “O da senin olsun.” Hz. Süleyman: “Buraya fakir geleni zenginleştir, hasta ise ona şifa ver.” dedi. Yüce Allah şöyle buyurdu: “O da senin olsun.” Hz. Süleyman: “Kıyamet gününe kadar senin gözün onun üzerinde olsun.” dedi. Yüce Allah şöyle buyurdu: “O da senin olsun.”⁹¹

Hz. Resulullah (sav) şöyle buyurdu: “İbadet için sadece üç mescide yolculuk yapılır: Mescidi Haram, Mescidim ve Beytü'l-Makdis mescididir.” Beytü'l-Makdis'te kılınan namaz başka mescitlerde kılınan namazdan bin kat daha hayırlıdır. Kim onun eziyetine ve şiddetine sabrederse, Allah kendisine rızkını önünden, arkasından, sağından, solundan, üstünden ve altından verir. Onu yer ve sonra cennete girer. (Beytü'l-Makdis) Allah'ın mübarek kıldığı ilk topraktır. Yüce Allah burada Hz. İbrahim'e ve Sara'ya Hz. İshak'ı müjdeledi. Yine Yüce Allah, Hz. Zekeriya'yı Hz. Yahya ile müjdeledi. Melekler, mihrabı Hz. Dâvûd'un etrafında sur gibi durdular. Yüce Allah'ın düşmanı olan Deccalin Beytü'l-Makdis'e girmesi yasaklandı. Beytü'l-Makdis'in çevresinde Ye'cûc ve Mecûc helak edilecektir. Hz. Âdem içinde defnedilmesi için vasiyet eder. Hz. İshak ve Hz. Ya'kûb da vasiyet etmişlerdi. Nitekim Hz. Ya'kûb Mısır'dan Beytü'l-Makdis'e taşınarak defnedildi. Hz. Meryem de oraya defnedildi. Sıratın, cehennem vadisinin ve sekînenin⁹² yeridir. Mahşer ve hesap yeri buradadır. Yüce Allah, burada Hz. Dâvûd (a.s.)'ın tevbesini kabul etti. Hz. İbrahim içinde rüyayı tasdik etti. Hz. İsa (a.s.) beşikte iken insanlarla burada konuştu. Kıyamet gününde cennet ve cehennem buraya getirilecektir.

⁹¹ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 145-146.

⁹² Sekîne, Allah'ın müminlere bahşettiği sükûnet ve güven anlamında *Kur'an* terimidir. Bkz: Salime Leyla Gürkan, “Sekîne, *DİA*, C: 36, s. 329.

Ka'b şunları söyledi: "Kim Beytü'l-Makdis'i ziyaret ederse cennete girer. Nitekim bütün peygamberler onu ziyaret etti. Kim Beytü'l-Makdis'te bir gün oruç tutarsa kendisine cehennemden berat olur. Hiçbir tatlı su yoktur ki, Beytü'l-Makdis'te bulunan sahranın altından çıkmasın. İbn Abbas: "Sizi tatlı su ile suladık."⁹³ ayeti hakkında şunları söyledi: "(Bunlar) dört nehirdir: Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Mısır'da bulunan Nil. Seyhan, Dicle nehridir. Ceyhan, Belh nehridir. Fırat ise Kûfe'dedir."⁹⁴

Ka'b şunları söyledi: "Hz. Süleyman b. Dâvûd'un 700 seriyyesi ve 300 korunaklı şehri vardı. Şüphesiz Allah, Hz. Süleyman'a Beytü'l-Makdis'i inşa etmesini vahyetti. İnşaatında cinleri ve insanları çalıştırdı. Günlük yiyecekleri et olarak 60 bin koyun, 20 bin dana ve 20 bin feddân⁹⁵ araziden elde edilen buğdaydı."⁹⁶

Ka'b şunları söyledi: "Hz. Âdem Hind'e indi ve secdeye kapandı. Alın Beytü'l-Makdis kayasının üzerine düştü."

Ka'b şunları söyledi: "İliyâ (*Kudüs*) şeklinde adlandırmayınız. Bilakis Beytü'l-Makdis şeklinde adlandırınız. Şüphesiz ki İliyâ Beytü'l-Makdis'in kızı olan bir kadındır."

Ka'b şunları söyledi: "Kim Beytü'l-Makdis'e gider ve ihtiyacını Allah'tan dilerse, Allah onun dileğini yerine getirir. Hz. Resulullah'ın (sav) mevlâsı Meymûne şöyle dedi: "Hz. Resulullah'a (sav) "bize Beytü'l-Makdis'ten haber ver" dedim. O şöyle buyurdu: "Namaz kılınacak ne güzel yerdir. Orası diriliş ve mahşer yeridir. Oraya gidip namaz kılınız. İçinde kılınan namaz başka yerde kılınan bin (rekât) namazdan daha faziletlidir. (Hz. Rasûlullah'a:) "Anam babam sana feda olsun. Eğer gitmeye gücü yetmiyorsa ne yapsın?" dedi. (Hz. Rasûlullah:) şöyle buyurdu: "İçinde kandillerin yakılması için zeytinyağı hediye etsin. Kim hediye ederse sanki namaz kılmış gibi sevap kazanır. Ka'b şunları söyledi: "Kadının biri Beytü'l-Makdis'e hediye ettiği ipten dolayı cennete girdi."

İbn-i Abbas şunları söyledi: "Beytü'l-Makdis'i peygamberler inşa etti, peygamberler mesken edindi. Her bir karışında bir peygamber namaz kıldı."

Fudayl b. İyâd şunları söyledi: "Kible Kâbe yönüne çevrildiğinde Beytü'l-Makdis'in kayası: "İlahî! Mahlukatın en hayırlısını gönderinceye kadar kullarının kiblesiydim. Sonra kibleyi başka yere çevirdin." dedi. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu: "Sana müjdeler olsun ki, arşımı senin üzerine koydum.

⁹³ Mürselât, (77), 27.

⁹⁴ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 146.

⁹⁵ Feddân, Mısır ve Suriye'de kullanılan eski bir alan ölçüsü birimidir. Bkz: Cengiz Kallek, "Feddân", *DİA*, C: 12, s. 293.

⁹⁶ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 146-147.

Mahlukatım üzerinde haşredilecektir. Hükmümü senin üzerinde kıldım. Mahlukatımı üzerinde tekrar dirilttim.”

Vehb şunları söyledi: “Beytü’l-Makdis’in halkı Allah’ın komşularıdır. Allah’ın komşuları üzerindeki hakkı onları azap etmemesidir.”

Ka’b şunları söyledi: “Kim özlemle Beytü’l-Makdis’i ziyaret ederse, cennete girer. Kim içinde iki rekât namaz kılsa, annesinden doğduğu gün gibi günahları silinir. Kendisine şükreden kalp ve zikreden lisan ihsan eder. Kim içerisinde bir dirhem sadaka verirse, cehennemden azat edilir. Kim içinde bir gün oruç tutarsa, (kendisine) cehennemden kurtuluş (berâet) yazılır.”⁹⁷

Ka’b şunları söyledi: “Tevrat’ta Allah Teâlâ’nın kayaya şöyle buyurduğunu okudum: “Sen bana yakın olan arşımsın. Gökyüzüne senin üzerinden yükseldim. Altından yeryüzünü yaydım. Kim seni severse beni sevmiş olur. Kim de sana buğzederse, bana buğzetmiş olur. Kim sende ölürse, sanki gökyüzünde ölmüş gibi olur. Seni mesken edinen kimseye hayatı boyunca ekmeğini ve yağını vereceğim. Altından tüm tatlı ve lezzetli sular çıkar. Kıyamet kopmadan önce yanına Beytü’l-Haram ve içinde benim adım zikredilen her mescit yanına gelecek ve gelinin etrafında dolananlar gibi etrafında dolanacaklar.”

İçlerinden biri şunları söyledi: “Allah Teâlâ Hz. Süleyman’a mülkünü Askalân’da geri verdi. Bunun üzerine Beytü’l-Makdis’e kadar Allah’a mütevazılığını ve şükürünü göstermek için yürüdü. Cenab-ı Hak, Beytü’l-Makdis’e şöyle buyurdu: “Sen benim gözbebeğimsin, seni unutmam. Sen, benim yanımda anne ve babanın evladı gibisin. İçinde cennetim ve cehennemim vardır. Mahşerim sensin ve mizanımın yerisin.”

Yahyâ b. Kesîr şunları söyledi: “Beytü’l-Makdis’e yedi duvar yapılmadan kıyamet kopmaz. Bunlar, altından bir duvar, gümüşten bir duvar, inciden bir duvar, yakuttan bir duvar, zebercedden bir duvar ve nurdan bir duvardır.”

Beytü’l-Makdis’i Ömer b. Hattab (ra) fethetti.

Vehb b. Münebbih’ten nakledildiğine göre, şunları söyledi: “Hz. İshak, oğlu Hz. Ya’kûb’a Kenânîlerden bir kadınla evlenmemesini, dayısı Lâbân’ın kızlarıyla evlenmesini emretti. İkamet ettiği yer el-Fedân idi. Bunun üzerine Hz. Ya’kûb oraya doğru gitti. Ancak yolda yorulmuş başını bir taşın üzerine koydu ve uyudu. Rüyasında başının hemen yanından gökyüzüne doğru dikilmiş bir merdiven gördü. Melekler bu merdivenden inip çıkmaktaydı. Allah kendisine vahyederek şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki ben Allah’ım! Benden başka ilâh yoktur. Sadece ben senin, babaların İbrahim, İsmail ve İshak’ın İlâhıyım. Bu mukaddes

⁹⁷ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 147.

toprağı sana ve senden sonra olan zürriyetine varis kıldım. Seni ve onları mübarek kıldım. Aranıza kitabı, hükmü ve peygamberliği kıldım. Sonra ben seni bu mekâna geri getirinceye kadar seninle beraberim. (Burayı) kendin ve zürriyetin için ibadet edilen bir mabet kıl.” Söz konusu yerin Beytü’l-Makdis olduğu söylenir. Hz. Dâvûd inşaatı bitiremeden öldü. Onu Hz. Süleyman tamamladı. Onu Buhtunnasr⁹⁸ harabeye çevirdi. Hz. Şuayb buraya uğradığında harabe olduğunu gördü. Bunun üzerine: “Allah yaşamlarını yitirdikten sonra bunlara nasıl hayat verecek acaba?” diye düşündü. Bunun üzerine Allah kendisini 100 yıl öldürdü. Daha sonra diriltti. Burayı (tekrar) Kûşek adında Fars hükümdarlarından bir hükümdar inşa etti.⁹⁹

Vehb b. Münebbih şunları söyledi: “Yüce Allah, Beytü’l-Makdis’i inşa etmek istediğinde, Hz. Dâvûd’un diliyle istemesini buyurdu. Bunun üzerine Hz. Dâvûd şöyle dedi: “Ey Rabbim! Bu ev neyin nesidir?” Yüce Allah kendisine şöyle vahyetti: “Ey Dâvûd! Bu elçilerimin, bana münâcâtta buldukları yerdir. Kıyamet gününde hüküm vereceğim yere en yakın olanıdır. Günahları ve kusurları çok olan kimse gelirse, onun günahlarını bağışlarım. Benden mağfîret dileyen kimseye mağfîret eder ve tevbesini kabul ederim.” Hz. Dâvûd şunları söyledi: “Ey Rabbim! Oraya gitmeyi bana nasip eyle!” Bunun üzerine Yüce Allah vahyederek şöyle buyurdu: “Ey Dâvûd! Eli dünyaya uzanmış olan kişiye oraya gitmek nasip olmaz.” Bunun üzerine Hz. Dâvûd: “Ey Rabbim! Benim günahlarımı bağışlayıp benden razı olmadın mı?” dedi. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle vahyetti: “Şüphesiz ki bu ev tertemizdir. Onu günahlardan arındırdım. Onun hatalarını yıkadım. Bundan dolayı orayı inşa etmekten seni menettim. Onu inşa etmeyi takva sahibi olan peygamberlerden birine verdim.” Hz. Dâvûd mescidin temelini atarak duvarlarını biraz yükselttikten sonra, Yüce Allah kendisine, “inşaata devam etmemesini” emretti. “Bu görevi kendisinden sonra gelen oğlu Süleyman’ın devam ettireceğini” bildirdi. Oğlu Süleyman’a “büyük bir mülk vereceğini” müjdeledi. Böylece Allah’ın bu vahyinden sonra Hz. Dâvûd inşaatı durdurdu. Hz. Dâvûd vefat ettikten ve Hz. Süleyman geldi ve mescidin inşaat emrini üstlendi. Bunun üzerine Hz. Süleyman buraya her yıl 20 bin kür¹⁰⁰ buğday ve zeytinyağı için 20 bin kür zeytin getirilmesini emretti. Burada 70 bin (arazi) ölçücü ile 80 bin taş yontucu çalışmaktaydı. Onu taşlarla inşa etti. İşlenmiş tahta levhalarla bağladı. Kurban kestiği evi altın levhalarla

⁹⁸ Buhtunnasr, MÖ 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti’ni ortadan kaldırarak Kudüs’ü ve Süleyman Mâbedi’ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır. Bkz: Ömer Faruk Harman, “Buhtunnasr”, *DİA*, C: 6, s. 380.

⁹⁹ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 148-149.

¹⁰⁰ Kür, eski bir ölçektir. Diğer ölçü birimleri gibi kürrün de dönem, bölge ve ölçülen şeyin cins ya da vasfına göre farklı değerler aldığı, ayrıca ticaret hacminin artmasıyla doğru orantılı olarak büyüdüğü görülmektedir. Bkz: Cengiz Kallek, “Kür”, *DİA*, C: 26, s. 559.

bağladı. Ayrıca burada işlenmiş tahtalarla iki meleğin heykelini bağlayarak onların üzerlerine altın plakalar giydirdi. Birini mezbaha duvarının sağına, diğerini soluna yerleştirdi. Kapılarını yontarak altınla süsledi. Bu işi 13 yılda tamamladı. Sonra Çin’den bakır işlerinde maharetli olan birini getirtti. Mescid için sayısız eşyalar yaptı. Bakırdan iki direk yaptırdı. Her birinin uzunluğu 18 arşın olup, kalınlığı 12 arşın idi. Direklerin tepe noktalarına iki bahçe yaptı. Her birinin uzunluğu 4 arşın idi. Üzerlerine örtüler ve zincirler yerleştirerek iki sıra şeklinde karşılıklı olarak 400 nar astı. Sonra bakırdan bir havuz yaptı. Daire şeklinde olan havuzu 12 öküz ile acayip heykeller üzerine oturttu. Tavanlarını ve duvarlarını farklı ve çeşitli renkte mücevher ve yakutlarla süsledi. Hz. Süleyman mescidin inşaatını bitirdiği günü her yıl kutlanmak üzere bayram ilan etti. Sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini ve alimlerini toplayarak bu evi Allah rızası için inşa ettiğini söyledi. İçinde olan her şey sadece Allah’a aittir. Sonra kayanın üzerine çıkarak ellerini göğe kaldırdı. Allah’a hamd ve senadan sonra O’nu yücelterek şöyle dua etti: “Allahım! Bu mescidi inşa etmek için bana kuvveti Sen bahşettin. Bana yardım ettin. Cinleri, şeytanları, rüzgârı ve kuşları emrime verdin. Allahım! Bana verdiğin nimete şükretmekte ve Sana ibadet etmekte bana yardım eyle! Milletin üzerine beni öldür. Bana hidayet verdikten sonra kalbimi kaydırma. Bana hidayetini hediye et. Allahım! Ey alemlerin İlahı! Bu mescide giren kimse için beş haslet diliyorum. Benden kabul eyle! Günah işleyen kimse Senden tevbe dilerse ona mağfiret et ve tevbesini kabul eyle! Korkarak giren kimsenin korkusunu ve endişesini gider! Korktuğu ve çekindiği kötü şeylerden onu güvenli kıl! Hasta olan kimse girdiğinde ona sağlığı ve şifayı ihsan eyle! Fakir olan kimse girdiğinde, fazlınla dilediğinde onu zengin kıl! Dilemediği yerden ona helal kazanç ve bol rızık ihsan eyle! Ey Rabbim! Beşinci olarak bu mescide giren kimseden rahmet nazarını esirgeme! Ey Alemlerin Rabbi!”¹⁰¹

Söylenildiğine göre, Beytü’l-Makdis’in uzunluğu bin arşın olup eni 700 arşındır. İçerisinde dört bin tahta, 700 direk ve 500 bakır zincir bulunmaktadır. İçinde her gece bin 600 kandil yakılır. 140 hizmetçisi vardır. Kandillerin yakılması için ayda 100 kış¹⁰² zeytinyağı tüketilmektedir. Yılda 800 arşın hasır döşenmekte ve her yıl yenilenmektedir. İçerisinde 25 bin kuyu bulunmaktadır. Ayrıca içerisnde üzeri işlenmiş plakalar halinde 16 sandık ve bir adamın kaldıramayacağı ağırlıkta plakalar mevcuttur. Paralı askerler için bir, parasız askerler için dört minber vardır. Dört adet aydınlatıcı alet, mescidin tavanında harç yerine 45 adet kurşundan yapılma plakalar yer alır. Mihrabın sağında siyah mermer olup, üzerinde Hz. Muhammed’in (sav) yaratılışı yazılıdır. Kible

¹⁰¹ İbnü’l-Fakih, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 149-150.

¹⁰² Kış, eski bir ölçek türüdür. 1 kış; yarım sa’ olup 1,664 gramdır. Yaklaşık olarak 165 kg civarındadır. Bkz: Cengiz Kallek, “Kış”, *DİA*, C: 25, s. 502.

yönünde beyaz taşlar vardır. Üzerinde: “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla! Muhammed Allah’ın elçisidir. Hamza O’na yardım etti.” yazılıdır. Mescidin içinde kadınlara ait üç mahfil vardır. Her bir mahfilin uzunluğu 70 arşındır. 50 tane iç ve dış kapı vardır. Mescidin içinde uzunluğu 300 arşın, eni 150 arşın ve yüksekliği 9 arşın olan bir seki (*dükkân*) bulunmaktadır. Sekiden kayaya kadar 6 merdiven vardır. Kaya sekinin ortasındadır. Uzunluğu 100 arşın eni de 100 arşın olup, yüksekliği 70 arşındır. Çevre alanı 360 arşındır. İçerisinde her gece 300 kandil yakılır. Katmanlı 4 kapısı vardır. Her bir kapıda 4 kapı bulunur. Her bir kapıda mermerden seki vardır. Kayanın ebatı 33 arşına 27 arşındır. Hemen altında insanların namaz kılacağı ve sadece 99 kişi sığacak kadar bir mağara yer alır. Kubbe beyaz mermer döşelidir. Tavanları kırmızı altındandır. Duvarlarının yüksek yerlerinde 56 işlemeli camdan kapı bulunur. Kapının ebatı 6 arşına 6 karıştır. Abdümelik b. Mervan kubbeyi 12 sütun ve 30 direk üzerinde inşa etti. Kubbenin üzerinde bir kubbe daha vardır. (Kubbenin) üzerinde kurşun, bakır ve altın süslemeli plakalar yer alır. Duvarları içten ve dıştan beyaz mermerlerle döşenmiştir. Kubbenin doğusunda bulunan Kubbetü’s-Sahre ve Kubbetü’s-Silsile 20 mermer direk üzerinde olup, kurşun plakalarla giydirilmiştir. Hemen önünde Hz. Hızır’ın namazgahı vardır ve mescidin ortasındadır. Şâmî yönünde Kubbetü’n-Nebî ve Makam-ı Cebrail bulunmaktadır. Sahre’nin hemen yanında Kubbetü’l-Mirac yer almakta olup, kapıları şunlardır: Dâvûd kapısı, Hutta kapısı, Nebi kapısı ve içinde Hz. Meryem’in mihrabı bulunan Tevbe kapısı, Vadi kapısı, Rahmet kapsı, Hz. Zekeriya’nın mihrabı, Esbatın kapıları, Hz. İbrahim’in mağarası, Hz. Ya’kûb’un mihrabı ve Dâr-ı Ümmü Hâlid kapısı. Mescidin dışında, şehrin doğu kapısında Hz. Dâvûd’un mihrabı ile kible minaresinin rüknünde Burak’ın bağlandığı yer, mescidin kiblesinde Sülvân pınarı ve mescide bakan Tûr-u Zeytâ bulunmaktadır. İki arasında cehennem vadisi yer alır. Hz. İsa Cehennem vadisinden göğe yükseltildi. Üzerinde Sırât-ı Müstakîm kurulur. İçerisinde Hz. Ömer b. Hattab’ın (ra) namazgahı bulunmaktadır. Ayrıca peygamberlerin kabirleri vardır. Beyt-i Lahm ile şehir arasındaki uzaklık bir fersahtır. Hz. İsa burada doğmuştur. Hz. İbrahim mescidi 15 mil uzaklıktadır. İçerisinde Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Ya’kûb, Hz. Yusuf ve Hz. Sâre’nin mezarları mevcuttur. Hz. Peygamber’in nalını imamin yanındadır.¹⁰³

Burası, hasım olanların hükmünün Hz. Süleyman tarafından karara bağlandığı yerdir. Beytü’l-Makdis’te acayip olan şeylerden bazıları şunlardır: Mescidin köşelerinden birine abanozdan bir asa dikildi. Peygamber çocukları elleyecek olursa onlara zarar gelmezdi. Ancak bunlardan başkaları dokunacak olurlarsa elleri yanardı. Buhtunnasr burayı işgal edinceye kadar Hz. Süleyman’ın bina ettiği şekilde kaldı. Buhtunnasr burayı işgal edince, mescidi harap ederek yıktı. Tavanda bulunan altın, gümüş ve mücevheratları aldı. Bütün bunları

¹⁰³ İbnü’l-Fakîh, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 150-152.

beraberinde memleketi Irak'a götürdü. Beytü'l-Makdis, Peygamber Hz. Şa'yâ harabe halini görünceye kadar bu şekilde kaldı. Konuyla ilgili olarak Allah'ın, Azze ve Celle, "Yahut altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayan kimseyi görmedin mi?"¹⁰⁴ kişi odur. Daha sonra Kûşek denilen Fars hükümdarlarından bir hükümdar burayı (tekrar) inşa etti.¹⁰⁵

Beytü'l-Makdis ile Filistin bölgesinde bulunan Remle arası 18 mildir. Hükümdar Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ile Hz. Süleyman'ın oğlu Rahbeum b. Süleyman'ın oğlunun kaldıkları yerler buradadır. Velid b. Abdümelik yönetime gelince, Süleyman b. Abdümelik'i Filistin ordugâhına (*cünd*)¹⁰⁶ görevlendirdi. (Süleyman b. Abdümelik) Lüdde'ye geldi ve orada ikamet etti. Daha sonra Remle şehrini kurdu ve geliştirdi. Orada ilk inşa edilen yapı kendi sarayıdır. Daha sonra Sabbâğîn olarak biline ev inşa edildi. Evin ortasına su deposu yerleştirdi. Ardından mescidi planladı ve inşa etti. Böylelikle insanlara (yerleşimine) izin verdi ve herkes kendine ev inşa etti. Remle halkı için Berede diye adlandırılan su kanalları açtı. Ayrıca tatlı su kuyuları kazdı. Remle'nin kuruluşu, mescit ve camii inşaatı için Lüdde halkından Hıristiyan kâtibi Batrik b. Bukâ denilen kişiyi görevlendirdi. Süleyman (b. Abdümelik'ten) önce Remle şehri yoktu. Yeri kumluk idi. Daha sonra Sabbâğîn'in yurdu oldu. Burası onlara Salih b. Ali b. Abdullah b. Abbas'tan miras kaldı. Zira burası Ümeyyeoğullarından alınmıştı. Ümeyyeoğulları Süleyman b. Abdümelik'ten sonra da Remle'nin kuyularına ve kanallarına harcama yaptılar. Ebü'l-Abbas yönetime gelince, kendisi harcama yapmaya başladı. Daha sonra gelen halifeler kendi dönemlerinde harcama yaparlardı. Mu'tasım-Billah yönetime gelince o harcamalarla sicil yapınca

¹⁰⁴ Bakara (2), 259.

¹⁰⁵ İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 152.

¹⁰⁶ Müslümanların fetihlerden sonra Suriye'de teşkil ettikleri beş cünden (askerî bölge) en kuzeydeki Cündü Kinnesrîn, Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinden itibaren çok büyümüş ve geniş bir sahayı kaplamıştı. Hârûnürreşid sınır şehirlerini tahkim ettirdiği 170 (786-87) yılında Cündü Kinnesrîn'i Cündü'l-Avâsım veya kısaca el-Avâsım adıyla müstakil bir bölge haline getirdi ve tamamıyla askerî teşkilâta bağlayarak müstahkem noktalara askerî birlikler yerleştirdi. Bu yeni eyalet Antakya'dan güneybatıda Âsi nehrinin denize döküldüğü yere, güneydoğuda Halep, Menbic ve bunun kuzeyinde Bizans sınırına kadar uzanan araziye içine alıyordu ve merkezi başlangıçta Menbic idi. X. yüzyılda ise Antakya onun yerini aldı. Avâsım'ın kuzey ve kuzeydoğusunda sınır kalelerinin yer aldığı Sugur denilen müstahkem kuşak ise X. yüzyılda Tarsûs, Adana, *Massisa*, Zibatra, Maraş, Malatya ve Hısnımansûr'dan geçerek Sümeysât'a (Samsat), oradan da Fırat'ın batı kenarını takibederek Bâlis'e kadar uzanıyordu. Arap coğrafyacıları Sugur'u bazan müstakil bir bölge, bazan da Avâsım'a bağlı ikinci derecede bir idarî bölge olarak kaydederler. Bkz: Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım"; *DİA*, C: 4, s. 112.

gelecek gelir kesildi. Ve cari olmaya başladı. Böylece içinde çalışan işçiler tarafından getirisi hesaplanıp onlara verilmeye başlandı.¹⁰⁷

Filistin yerleşimleri (*Kûre*) şunlardır: Amvâs, Lüdde yerleşimi, Yübnâ yerleşimi, Yâfâ yerleşimi, Kaysâriye yerleşimi, Nâblus yerleşimi, Sebestiyâ yerleşimi, Beyt-i Cibrîn yerleşimi, Gazze yerleşimi ve Askalân'dır. Filisîn b. Keslûhîm b. Sadakyâ b. Kenan b. Hâm b. Nuh dolayısıyla Filistin olarak adlandırıldı. İbnü'l-Kelbî: "Allah'ın, Azze ve Celle, size yazdığı kutsal toprağa girin"¹⁰⁸ (buyurduğu) Filistin'dir." dedi. (İbü'l-Kelbî): "Alemler için kutsal kıldığımız yere..."¹⁰⁹ (ayetindeki yer) Filistin'dir." dedi.¹¹⁰

İbn Rüsteh'in eserinde Beytü'l-Makdis'e dâir iki farklı yerde coğrafi imleme yer almaktadır:

"Üçüncü İklim: Doğudan başlar, Çin'in kuzey bölgelerinden geçer, daha sonra içinde Kandehar'ın da bulunduğu Hint bölgesinden geçer. Bu noktadan Sind bölgesinin kuzeyine uğrar, oradan Kâbil, Kirmân, Sicistan Cîruft ve Sîrecân şehirlerinden geçer ve Basra denizinin sahillerine varır. Burada şu şehirler vardır: Istahr, Cuver, Fesâ, Sâbûr, Şîraz, Sîrâf, Cennâbâ, Sînz ve Mâhîrûbân. Daha sonra Ehvâz'ın Kûr kasabasından ve Irak'tan geçer. Burada şu şehirler vardır: Basra, Vâsît, Bağdad, Kûfe, Enbâr ve Hît. Bu noktadan Şam bölgesine geçer. Burada şu şehirler vardır: Hiyâr, Selemiyye, Humus, Dımaşk, Sûr, Akkâ, Taberiyye, Kayseriyye, Resûf, Beytü'l Makdis, Remle, Askalân, Gazze, Medyen ve Kulzum."¹¹¹

"el-Cezîre şehirlerinin tümü, Diyâr-ı Rebîa ve Diyâr-ı Mudar adlarında iki bölgeye ayrılır. Şam bölgesinin şehirleri: Haleb, Kınnesrîn, Antakya, Şeyzer, Hama, Humus, Fâmiyye, Ba'lebek, Dımaşk, Taberiyye, Remle ve İliyâ."¹¹²

İbn Havkal'de, Beytü'l-Makdis üzerine detaylı bilgi bulmak mümkündür:

"Filistin Cündü (ordugahı) Şam cündelerinin en batısında olanıdır. Rafah'tan Lecun'a uzunluğu Yafa'dan Eriha'ya genişliği 2'şer gündür. Zügar, Lut kavmi diyarı, Şerat, Cibal bölgeleri Eyle'ye kadarki yerler bu cünde dahildir. Lut kavmi diyarı, Ölü Deniz, Zügar'dan Baysan, Taberiye'ye kadarki yerlere el-Gavr denir. Burası iki dağ arasındadır, Şam diyarının sularının bir kısmı buraya dökülür. Gavr'ın bir kısmı Filsitin'e, bir kısmı Ürdün'e dahildir. Asıl Filistin zikrettiğim yerlerdir. Suları yağmurlar ve cisilemeden oluşur. Ağaçları, ziraatı yağmur suyuyla yetişir. Sulama sadece Nablus'ta yapılır, burada akarsu bulunur. Filistin, Şam diyarının en temiz yeridir. Merkezi Remle'dir, onu Kudüs takipdedir."¹¹³

¹⁰⁷ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 152-153.

¹⁰⁸ Mâide (5), 21.

¹⁰⁹ Enbiyâ (21), 71.

¹¹⁰ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 153.

¹¹¹ İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 115-116.

¹¹² İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise*, s. 125.

¹¹³ İbn Havkal, *İslâm Coğrafyası*, s. 167-168.

Kudüs Filistin'in en yüksek noktasındadır. Her taraftan buraya tırmanılarak gelinir. Kudüs'te İslâm dünyasının en büyük mescidi bulunur. Bu caminin kible tarafı tavanlı olup bu tavanlı kısım mescidin yarısını örter, geri kalan kısmının üstü boştur, bina yoktur. Yalnız Kubbet el-Sahra kısmında bin vardır. Zira, Kubbet el-Sahra'nın içinde bir kürsü gibi muntazam olmayan bir kaya bulunur. Üzerinde kalın kurşun levhalarla kaplı yüksek bir kubbe vardır. Bahsedilen kaya Musa kayası diye anılır, yüksekliği ayakta duran insanın göğüs hizasına kadar gelir. Genişliği, uzunluğu birbirine yakındır. Üzerinde uzun levhalarla kaplı yatım adam boyu bir duvar bulunur. Taşın kapladığı alan 10x10 ziradan fazladır. Bu kubbenin altında bulunan 5x5 genişliğinde, bir adam boyundan yüksek yuvarlak, kare olmayan bir odaya, tünele benzeyen bir merdivenden inilir. Kudüs'te bazı pınarlar dışında akarsu yoktur. Bu pınarlardan sulamada faydalanılmaz. Küçük ağaçlar görülür. Kudüs eskiden beri Filistin'in en verimli yeridir. Surunda Davud mihrabı denen bir yer vardır. Burası taştan yapılmış olup tahmini 50 zira yüksekliğinde, 30 zira genişliğinde bir yapıdır. Tepesinde mihrab denen bir oda vardır. *Kur'an-ı Kerim*'de "Düşmanların Mihrab'a tırmandığı haberi sana ulaştı mı?"¹¹⁴ ifadesinde kastedilen mihrap burasıdır (Davud kulesi). Reml'den Kudüs'e varınca karşına ilk çıkan Davud kulesidir. Mescid-i- Aksâ'nın haremünde bütün peygamberlere ait eserler, mihraplar bulunur. Kudüs'ün 6 mil kadar güneyinde Hz. İsa'nın doğduğu Beyt-i Lahm köyü yer alır. Rivayete göre buradaki bir kilisede bulunan hurma ağacından Hz. Meryem hurma yemiştir, bu ağaca hürmet gösterir, korurlar. Beyt-i Lahm'ın güneyinde bir köy kadar Mescid-i İbrahim (el-Halil) adında küçük bir şehir bulunur. Burada Cuma namazı kılınır. Hz. İbrahim, İshak, Yakub'un mezarları yer alır. Bu mezarların karşısında eşlerinin mezarları da vardır. el-Halil ve civarı gür ağaçlı dağların arasında bir çukurdadır. Bu dağlardaki ve Filistin dağlarının çoğundaki ağaçlar zeytin, incir, erkek incir vs. meyve ağaçlarıdır. Mısır halkı buraların kendi ülkelerinden sayıldığını iddia ederler. Nablus Sâmirîlerin şehridir. Kudüslüer yeryüzündeki bütün Sâmirîlerin köklerinin bu şehirden olduğunu iddia ederler. Ramle'de Sâmirîlerden 500 kadar cizye veren kişi oturur. Mısır civarına yakın son Filistin şehri Gazze'dir. Burada bütün Kureyş'in seyyidi Ebû Nadle Hâşim b. Abdümenaf'ın mezarı bulunur. Büyük fakih Ebû Abdullah Muhammed b. İdris el-Şâfiî de burada doğmuştur. Mezarı Fustat' tadır. Hz. Ömer de buraya yaptığı ticaretten zengin olmuştur. Burası Hicaz halkının ticaret için geldikleri bir yerdi. Hz. Ömer burada yük hayvanı kiralardı. Sahası küçük olmasına rağmen Filistin'de 20 civarında minber bulunur, hepsini bilmiyorum. Filistin dünyanın en verimli yerlerindedir. Allah *Kur'an'ı Kerim*'de bu yerin bereketine işaret eder, "Kulunu Mescid-i Haram'dan etrafı mübarek (bereketli)

¹¹⁴ Sa'd (38), 21.

olan Mescid-i Aksâ'ya gece yürüten Allah'a teşbih ederiz." der.¹¹⁵ Ebü'l Misk Kâfur el-İhşidî zamanında Filistin ve Ürdün'ün 337-338/948-949 yıllarından 348-349/959-960 yıllarına kadar mahlül-mâkud (tasarrufsuz-tasarruflu) vergisi havale edilen Ebû Mansur Ahmed b. el-Abbas b. Ahmed, Ebû Abdullah b. Mukatil ve Ebû İshak İbrahim b. İshak zamanlarına yetiştim. Bir ara makud (tasarruflu) olarak 500.000 dinara havale edildi. Aynı şekilde Hazrun ve Dimaşk Cündü de havale edildi. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Câni ve Ali b. Mâlik'ten her birine de yıllarca 500.000 dinara havale edildi. Kafur el-İhşidî'nin süvarilikte öyle bir yeri vardı ki, bundan fazla olamazdı. Âmillerinden birine bir yeri verirse alacağı verginin bir kısmını zamanından önce borç olarak isterdi. Onlara iyi davrandığı için her biri zengin mal sahibiydi. Ellerindeki yerler buna göre hesaplanır, vergileri ona göre alınırdı. Zamanında Mısır'da yakın adamlarından kime vergi havale edilmişse normal yoldan bir mislini kazanmıştır. Kafur "*Dostlara görev verilmezse, istemiyerek düşmanlara verilir. Bu dostlar benim yetiştirdiğim evlatlarımdır.*"¹¹⁶ derdi.

İstahrî'de Kudüs'e dâir bir başlık yoktur. Bu konudaki bilgiler *Mısır Yurdu* ve *Şam Toprakları* başlıkları altında parçalı olarak verilmiştir.

Mısır Yurdu başlığı altında verilen bilgiler şunlardır:

"Tih-i Benî İsrail'in uzunluğu söylenildiğine göre 40 fersaktır. Genişliği de yaklaşık olarak uzunluğuna yakındır. Burası sert, kumluk bir arazidir. Birbirine yakın hurmalıklar ve su kaynakları vardır. Bir ucu Cifâr'a, diğer bir ucu Cebel-i Tûr-i Sina'ya çıkar. Beytü'l-Mukaddes ve Filistin'e çıkan bir ucu yoktur. Sınırları Rif-i Mısır'ın arka taraflarındaki çöller ile Kulzum'da sona erer."¹¹⁷

Şam Toprakları başlığı altında verilen bilgiler şunlardır:

"Cündü Filistin, batı yönünde Şam'ın ilk cündüdür. Binittli birisi için uzunluğu Refah'tan Leccûn sınırına kadar 2 günlük, genişliği Yafa'dan Rihâ'ya kadar 2 günlük bir mesafedir. Zugar, Lût kavminin yurdudur; Cibâl ve Şarât buraya bağlıdır. Eyle arazisi, Lût kavmi yurdu, Muntanna gölü ve Zugar'dan, Beysan, Taberiye, iki dağ arasında kalan Gavv ve diğer Şam ülkesine kadar olan yerlerdir. Topraklarının bir kısmı Filistin topraklarından, bir kısmı da Ürdün topraklarından yüksektedir. Filistin'in kendisi aşağıda anlatacağım gibidir. Su ihtiyacı yağmur sularından giderilir. Nâbulus haricinde tarımı ve ağaçları ile sağlıklı bir yerdir. Nâbulus'ta akarsular vardır. Filistin Şam ülkesinin en güzel yeridir. En büyük şehri Remle'dir. Ardından Beytü'l-Mukaddes gelir. Beytü'l-Mukaddes, sırtını dağa yaslamış yüksek bir şehirdir. Filistin'den herkes buraya uğrar. İslâm dünyasında benzeri büyüklükte başka bir mescidin bulunmadığı bir mescidi vardır. Bina mescidin batı köşesindedir. Mescid alanının hemen hemen yarısını kaplar. Mescid alanının kalanı boştur. Sadece içerisinde kayanın bulunduğu alan vardır. Kayanın üzerinde parça halinde yüksek bir taş bulunur. Kayadaki taşın üzerinde yüksek bir kubbe mevcuttur. Kayanın yerden yüksekliği ayaktaki bir insanın göğüs hizâsındadır. Eni ve boyu birbirine yakın ve aşağı yukarı 10 zirâ'dır. Beyt'in

¹¹⁵ İsrâ (17), 1.

¹¹⁶ İbn Havkal, *İslâm Coğrafyası*, s. 168-170.

¹¹⁷ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 57.

içerisine tünele benzeyen bir kapıdan geçerek girilir. Uzunluğu merdiven sahanlığı kadar veya biraz daha fazladır. Beytü'l-Mukaddes'te tarım için kullanılmayan kaynak suların dışında akarsu yoktur. Burası Filistin ülkesinin en bereketli yeridir. Hz. Dâvûd'un mihrabı buradadır. Bu mihrab yüksek bir binâdır. Yüksekliği taştan itibaren 50 zirâ', eni 30 zirâ' civarındadır. Bu rakamlar tahminidir. En tepesinde hücre gibi bir yapı vardır. Remle'den buraya doğru girdiğinizde karşınıza çıkan ilk binâ Beytü'l-Mukaddes'tir. Beytü'l-Mukaddes mescidinde, bilinen bütün peygamberlerin mihrabı vardır.¹¹⁸

Beytü'l-Mukaddes'in güneyinde, 6 millik bir mesafede Beytü'l-Lahm¹¹⁹ olarak bilinen yerleşim yeri bulunur. Burası Hz. İsa'nın doğduğu yerdir. Söylenildiğine göre, buradaki kilisede bir hurma ağacı parçası vardır ki, Hz. Meryem'in meyvesini yediği hurma ağacı işte budur. Bunu bildikleri için onu korurlar.¹²⁰

Beytü'l-Lahm'ın güney tarafında, büyüklüğü bir köy kadar olan bir şehir vardır. Burası Hz. İbrâhim Mescidi olarak bilinir. Cuma günleri toplanılan bu mescidde, Hz. İbrâhim, Hz. İshak ve Hz. Ya'kûb'un ve eşlerinin mezarları sıralanır. Bir peygamberin mezarının hizasında eşinin mezarı yer alır. Söz konusu şehir basık, dağlar arasında ve sık ağaçlık bir arazidedir."¹²¹

Hudûdü'l-Âlem'de, İstanbul bahsinde olduğu gibi, Beytü'l-Makdis'e dâir coğrafi bir imleme yer alır:

“35. Beyt el-Lahm (Bethlehem), içinde Hz. İsa (sallallahü aleyhi ve sellem)'nın doğduğu kasabadır.

36. Mescid-i İbrahim, Mısır ve Şâm arasında küçük bir şehirdir. Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakub (salevâtullahi aleyhim)'un mezarları buradadır.

37. Nâbulus ve Rihâ (Rinhâ), nimetleri az olan küçük iki şehirdir.

38. Beyt el-Mukaddes (Jerusalem), bir dağın eteğinde olan bir şehirdir. Hiç akarsuyu yoktur. Burada her taraftan gelen Müslümanların ziyaret ettiği bir cami bulunmaktadır.

Bunların tamamı Filistin şehirleridir.”¹²²

Mühellebî'de “*Beytü'l-Makdis'in Özellikleri ve İbrâhim el-Halîl Mescidi*” başlıkları altında geniş bir bahis yer alır:

“Hasan b. Ahmed el-Mühellebî şöyle dedi: “Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Filistin'den Nâblus şehrinin, Sef(b)estiye, Beyt-ü Cibrîn ve Yâfâ'yı topraklarından haraç ve cizye ödemek koşuşu ile sulh yoluyla fethetti. Bütün bunlar Ömer b. el-Hattâb (ra) döneminde H. 16 yılında oldu. Amr b. el-Âs, Hz. Ebû Bekir (ra) döneminde Gazze'yi aynı şartlarla sulh yoluyla fethetmişti. Daha sonra Ebû

¹¹⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 61-62.

¹¹⁹ Beytü'l-Lahm, Kudüs'ün güneyinde Hz. İsa'nın doğum yeri kabul edilen ve hıristiyanlarca ziyaret merkezi olarak tanınan şehirdir. Daha geniş bilgi için bkz.: Abdurrahman Küçük, “Beytülahm”, *DİA*, C: 6, s. 86 vd.

¹²⁰ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 62.

¹²¹ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 62-63.

¹²² *Hudûdü'l-Âlem*, s. 111.

Ubeyde, Beytü'l-Makdis olan İliyâ (*Kudüs*) şehrini kuşattı. Bunun üzerine halkı cizye ve harac vermek ve Ömer b. el-Hattâb'ın (ra) akdi bizzat kendisinin yürütmesi şartıyla ordugâhın (*cünd*) tamamı için sulh istedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'e (ra) bu durumu bir mektupla haber verdi. (Haberi alan) Hz. Ömer (ra) Medîne'den çıkıp ilerledi ve Câbiye'ye vardı. Daha sonra buradan Beytü'l-Makdis'e ilerledi. H. 17 yılında sulhu tamama erdirdi. (Anlaşmayı) halkına yazdı. Kilisenin bulunduğu yeri ayrı tuttu ve buraya kendisiyle tanınan mescidi¹²³ inşa etti."¹²⁴

"İliyâ (*Kudüs*) şehri Remle şehrinden yürüyerek 1 günlük bir mesafedeki yalçın bir dağda (bulunan) büyük bir şehirdir. Eski taşlarla inşa edilmiştir. Burayı kuran Hz. Süleyman b. Dâvûd'dur." "Burada büyük camii vardır. Uzunluğu 900, eni 520 arşındır. Altındaki oyuğun üzerine bina edilmiştir ve buraya merdivenle inilmektedir. Oyukta, mescidin altında yapılan yollara çıkmak için büyük kapılar yapılmıştır. (Burası) mescidin altında müstakil ikinci bir kat gibi durmaktadır."¹²⁵

"Mescid, Doğu yönündeki Cehennem vadisi olarak bilinen vadinin kenarındadır. Mescidin ikinci (alt) katındaki yollar işte bu vadiye çıkar. Duvarları ve temelleri yontulmuş taşlarla örülmüştür. Her bir taşın uzunluğu 10, eni ve kalınlığı 4 arşındır."

"Mescidin, mihrabının bulunduğu kible yönündeki revak altıgen şeklindedir. Avlunun enleminin tümünde revak yoktur. Bilakis (avlunun) üçte biri kadarı (bu şekildedir.) Geriye kalan üçte biri ise revaksız bir şekilde açıktır."¹²⁶

"Kiliselerin üzerindeki revakın çatısı mermer sütunlar üzerinde yükselir. Üzerlerinde kiliseleri taşıyan eğimli ve düğümlemiş yaylar vardır. Ortasında en büyük kilise bulunmaktadır. Büyük kilise mihrabın karşısındadır. Bir kimse kilisenin ortasına, mihrap ile ona eşit kapının arasına vardığında, büyük kiliseyi kesen kubbenin altına varmış olur. (Kubbenin) genişliği 20 arşına ve bir o kadar daha (20 arşındır.) Revakın tümü mermer döşelidir. Duvarları işlenmiştir. Revakı diğer yönlerden yerleştirilmiş kapılar çevreler. Önünde mescidin diğer yönlerinde bulunan sütunlar üzerindeki revaklar mevcuttur. Sütunlar üzerinde avluyu çevreleyen revaklarda olduğu gibi, revakların genişliği 14 arşındır. Avlunun ortasında bir kaya çıkıntısı bulunmaktadır. Yerden yüksekliği 6 arşın, uzunluğu 120 arşın, eni 120 arşındır."¹²⁷

"(Kaya) çıkıntısının ortasında, dörtgen sütunlar üzerinde yüksek bir kubbe vardır. Sütunların arası duvar ile (örülerek) çevrenmiştir. Bunların her birinin uzunluğu 55 arşındır. Kubbenin dört tarafında dört kapı vardır."¹²⁸

¹²³ Bahse konu olan yer, Kubbetü's-Sahre'dir. Kudüs haremindeki kutsal kaya üzerinde yer alan, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın yaptırdığı ortası kubbeli sekizgen yapıdır. İslâm mimarisinin bilinen ilk kubbeli eserlerindedir ve [Kudüs](#)'ün fethinden sonra Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edildiği için -daha çok Batılılar tarafından- Ömer Camii olarak da tanınır. Bkz: Nebi Bozkurt, "Kubbetü's-Sahre", *DİA*, C: 26, s. 304.

¹²⁴ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 70.

¹²⁵ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 70-71.

¹²⁶ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 71.

¹²⁷ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 71-72.

¹²⁸ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 72.

“Her kapıdan uzunluğu 5 arşın olan dehliz gibi (bir yere) girilir. Bütün kapılar ortasında kubbenin olduğu yapıya uzanır. Kubbe güzel kesilmiş sütunlar üzerindedir. Yüksekliği 60 arşından daha fazladır. Kubbe bakır kiremitlerle giydirilmiştir. Altında mermerden yapılmış silindirik ve süslü sütunlar vardır. Kubbe ve duvarları çini, mozaik ve altın işlemeyle süslenmiştir.” “Kutsal kaya kubbenin ortasında olup, etrafı çitle örülmüştür. Kubbenin tabanından yüksekliği yaklaşık 3 arşındır. Uzunluğu yaklaşık 12 arşına 12 arşındır.”¹²⁹

“Etrafını çevreleyen çit da kıymetlidir. Altında insanların merdivenle indiği mağara vardır. Kubbenin tümü nefis Beyâmîn hasırıyla döşenmiştir. İçerisinde çok miktarda gümüş kandiller vardır. Bu, mescid Hz. Dâvûd’un inşa ettiği temeller üzerine, Hz. Süleyman b. Dâvûd tarafından inşa edilmiştir.”¹³⁰

“*Ehl-i Kitâb*’ın iddiasına göre, bu kaya ilk ortaya çıktığında, Hz. İshak b. İbrâhim, oğlu Hz. Ya’kûb’a dua ve bereketle tahsis etti. Ancak kardeşi İs/ Esav onu kıskandı. (İs/ Esav) şiddetli ve kötü ahlaklı birisiydi. Anneleri ikisinin bir arada kalmalarından korktu. Bunun üzerine kendisine Harran’a gitmesini ve orada dayısının kızı Râbân ile evlenmesini söyledi. (Dayısının) hanımı oradaydı. Böylelikle (Ya’kûb’u) kardeşinin kötülüğünden uzaklaştırmak istiyordu. (Ya’kûb) yürüdü ve şimdilerde kayanın bulunduğu yere vardı. Gece çöktü ve orada uyudu. Başının altına 12 taş koymuştu. Rüyasında, gökyüzünde bir kapının açıldığını, onu selamladığını ve meleklerin inip çıktığını gördü. Bunun üzerine kendi kendine: “Bu gökyüzünün kapısıdır. Bu yer de şerefli bir yerdir.” dedi.” “Daha sonra başının altındaki taşların, bir tek taş haline geldiğini gördü. Bunun üzerine kendinde bu yerin şerefi daha da arttı.”¹³¹

Ehl-i Kitâb şöyle demektedir: “Kuşkusuz yeryüzünde ilk yaratılan işte bu kayadır. Şüphesiz Hz. Âdem orada yaratılmıştır. Tufanın suyu kayanın bulunduğu yerden çekilmiştir ve (burası) tufandan sonraki ilk kesim yeridir. Allah, Teâlâ, Hz. İbrâhim’e burada namaz kılmayı emretti. Allah, Azze ve Celle, İsrailoğulları Mısır’dan Şam’a gelene kadar, bu yerin şerefli olduğunu evliyalarına haber veriyordu.”¹³²

Yerleştikleri ve Allah’a olan imanları ortaya çıktığı zaman, durumları yüceldi. Yeryüzü halkının hükümdarlarını gördüler. Kendilerini toparlayacak bir hükümdarlarının olmasını istediler. (Ancak) liderleri onları (klasik) hükümdar (modelinin) dışında yönetiyordu. Bu dönemlerde Peygamber Samuel idi. Peygamber Samuel Bârî’den, Azze ve Celle, onlara Kendisini bildirecek, durumlarını yola koyacak içlerinden birisinin hükümdar olmasını istedi. Bunun üzerine Allah ona şöyle buyurdu: “Kavmi topla! İçlerinden en uzun boylu olan onların hükümdarıdır. Allah’ın *Kitâb*’ında zikrettiği Tâlût¹³³ İsrailoğullarının en

¹²⁹ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 72-73.

¹³⁰ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 73.

¹³¹ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 73-74.

¹³² Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 75.

¹³³ Tâlût, İsrailoğulları’nın *Kur’am*’da adı geçen ilk kralıdır. Bkz: Ali Osman Kurt, “Tâlût”, *DİA*, C: 39, s. 552.

uzunuydu. İçlerinde en uzun olan onun (ancak) omzuna kadar gelebiliyordu. Hükümdar olması istendiğinde, hükümdarlığın ağırlığını taşımak istemediği için korkuyla kaçtı. Peygamber (Samuel) onu kerhen ön plan çıkardı ve kendilerine hükümdar yaptı. Uzun bir müddet hükümdarlık ve (sonunda) öldü. Ondan sonra Hz. Dâvûd hükümdar oldu. 40 yıl hükümdarlık yaptı. Şu anda mescid olan (yerde) bir ev inşa etmek istedi. Bunun üzerine Allah ona bu evi inşa edecek olan oğlu Hz. Süleyman'ı vahyetti. Hz. Dâvûd bahsini ettiğim temeli inşa etti ve ev için hazırlıklar yaptı. Ehl-i Kitâb'ın bahsettiğine göre, ibriz altından 3.000 kantar,¹³⁴ beyaz gümüşten 7.000 kantar, normal altın, normal gümüş, demir ve bakırdan binlerce kantar ve sayısız değerli taşlar (hazırladı.) Hz. Süleyman evin inşaatına başladığı zaman, İsrailoğulları 5.000 kantar altın, 10.000 kantar gümüş, 100.000 kantar bakır ve demir bağışladılar.¹³⁵

Hz. Süleyman evi 13 yılda tamamladı. Evin (inşaatında çalışan) işçiler 70.000, taşçılar 80.000 kişiydi. İnşaat liderlerinin ve vekillerinin sayısı ise 3.500 idi.

Evin (inşaatı esnasında) tek bir keser darbesi duyulmadı. Zira taş(lar) ve ahşap(lar) evin dışarısında yontulur ve (işleri) bitmiş bir şekilde içeri alınır.

Ehl-i Kitâb: “Ev altınla kaplanmıştır.” dedi.

Şöyle dediler: “Hz. Süleyman evin içerisine altından bir bahçe yapmıştı. İçerisinde altından ağaçlar vardı.”

Şöyle dediler: “Allah içerisini bir ayet kıldı.”

Şöyle dediler: “İçerisindeki her bir ağacın, tıpkı meyvesiyle biline ağaçlar gibi tadılan bir meyvesi vardır.”

Şöyle dediler: “Bu evde 10 ayet bulunmaktadır.”

(Bu ayetler) şunlardır:

- İçerisinde pişen (yemeklerin) kokusundan hiçbir hamile kadın düşük yapmamıştır.

- Burada hiçbir zaman kurban eti kokuşmamıştır.

- İçerisinde hiçbir zaman sinek görülmemiştir.¹³⁶

- Burada imam cünüb olmaz.

- İçerisinde bulunan ekmek hiçbir zaman küflenmez.

- Yakılan kurban dumanı hiçbir zaman yukarı yükselmez.

¹³⁴ Kantar, eski bir ağırlık ölçüsüdür. Bkz: Cengiz Kallek, “Kantar”, *DİA*, C: 24, s. 317.

¹³⁵ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 75-76.

¹³⁶ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 76-77.

- Yağmur kurban ateşini hiç söndürmez.

- İçerisinde zehirli sürüngenler hiçbir zaman kimseyi sokmaz.

- Evin içerisinde insanlar sıkışık bir şekilde namaz kıırlardı. Ancak secde ettiklerinde aralarında 4 arşın aralık oluşurdu. Yeryüzü sanki onların secdeleri için genişlerdi.

- Kesim yerinin karşısında oturana ateş aslan suretinde görünür.

Şöyle dediler: “Hz. Süleyman evin inşaatını bitirdiği gün 120.000 koyun ve 22.000 inek kurban etti. Kesim yerinin üzerinde bütün yağlarını ateşte yaktı.”

Şöyle dediler: “Bu ev İsrailoğullarının Mısır’dan çıktıkları sene olan 480 senesinin başında inşa edildi.”¹³⁷

Şöyle dediler: “Buhtunnasr burayı ve Beytü’l-Makdis şehrini harabetti. İsrailoğullarını esir aldı ve (evin) inşaatının ardından 410 senesinin başlarında, Allah’ın emrine muhalefet ettiklerinden dolayı onları şiddetle öldürdü.

Şöyle dediler: “Evin son kez olmak üzere tekrar inşaatı, ilk tahrip edilmesinin ardından 70 senesinin başlarında, Dârâ b. Dârâ ve Peygamber Hz. Danyal zamanında idi.”

Şöyle dediler: “Bu son yapıda 921 sene ikamet etti. Daha sonra Rumlar Hıristiyan oldu ve hükümdar Taytûs onu tahrip etti.”

Ehl-i Kitâb’dan Hıristiyanlar şöyle dedi: “Hz. Mesih Beytü’l-Makdis’ten 4 mil uzaklıkta kible yönünde bulunan Beyt-i Lahm’da doğdu. Doğduğu yerde yeryüzünde bir benzeri olmayan bir kilise inşa ettiler.”¹³⁸

Şöyle dediler: “İsrailoğulları ile birlikte ilim öğrenmekteydi.”

Şöyle dediler: “Onu Beytü’l-Makdis şehrinde İsrailoğulları öldürdü. Çarmlıha gerildiği ahşabın (bulunduğu) yer ve defnedildiği kabir buradadır ve Kumâme olarak bilinen kilisededir.”¹³⁹ (Kumâme kilisesi) damarlı mermer, renkli mozaik, fayans, altın ve bakırla inşa edilmiş en büyük kilisedir. Hz. Meryem’in kabri Cehennem vadisi olarak bilinen vadinin kenarındadır. (Kabrin) üzerine Cismâniye olarak bilinen görkemli bir kilise inşa edilmiştir.¹⁴⁰

Hükümdar Kustantîn’in annesi Helâne Kumâme kilisesini ve diğer kiliseleri inşa ettikten sonra evin yıkımının araştırılmasını emretti. Kayanın yerini, şehrin harmanı ve çöplüğü haline getirdi ve böylelikle (ev) yok olup gitti. Hz. Ömer şehri fethedince, kendisine Yahudiler geldiler ve

¹³⁷ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 78.

¹³⁸ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 79.

¹³⁹ Bahse konu olan kilise Kıyâme kilisesidir. Abdülmelik b. Mervân, Kubbetü’s-sahre’yi, müslümanların Kıyâme (Kumâme) Kilisesi gibi Hıristiyan yapılarına hayranlık duymalarını önlemek üzere onlardan daha güzel ve azametli bir biçimde bina ettirmiştir. Bkz: Nebi Bozkurt, “Kubbetü’s-Sahre”, *DİA*, C: 26, s. 306.

¹⁴⁰ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 80.

(evin) yerini bildirdiler. Bunun üzerine Müslümanlara buranın temizlenmesini emretti. Yahudiler de bu konuda kendisine yardım ettiler. Yeri ortaya çıkardılar ve Müslümanlar buraya bir mescid inşa ettiler.¹⁴¹

“Vefîd b. Abdülmelik döneminde eski temeller üzerine bir mescid inşa edildi ve kayanın üzerine de bir kubbe inşa edildi. Yeri güzelleştirdi ve genişletti. Birisini Kubbetü'l-Mi'râc, birisini Kubbetü'l-Mîzân, birisini Kubbetü's-Silsile, birisini Kubbetü'l-Mahşer olarak isimlendirdiği diğer başka kubbeler de inşa etti. Şam halkının ayak takımı arasında, insanların bu mevkide haşredileceği ve hesaba çekileceği, Hz. Nebî'nin miraca buradan çıktığı ve burayı ziyaret etmenin haccı yerine getirmekten daha üstün olduğu (düşüncesini) yerleştirdi. (Halifenin) korkusu Şam halkının Hicaz'a gidip insanlarla karşılaşmaları ve Ümeyyeoğullarına karşı Ehli Beyt'in faziletlerini öğrenmeleriydi. Zira Şam'da (bulunan halk) Hz. Nebî'ye akraba olarak sadece Ümeyyeoğullarının kaldığını zannediyordu.”¹⁴²

İbrâhim el-Halîl Mescidi

“Beytü'l-Makdis'in kible yönünde 18 mil mesafede İbrâhim el-Halîl mescidi bulunmaktadır. Burası evinin (*menzil*) ve misafirlerinin bulunduğu yerdir. Burada Hz. Lût, kavmine gönderilen melekleri ağırlamıştı.”

Ehl-i Kitâb şöyle dedi: “Kuşkusuz Hz. İbrâhim bu yeri beğendi ve kendisine yurt edindi. Zira Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın mezarları buradadır. İçerisinde kabir mezar bulunan mağarayı Afrûn b. Savhar'dan 400 kantar gümüş karşılığında satın aldı.”

Şöyle dediler: “Şu anda o yerde Hz. İbrâhim, Sâre, Hz. İshak, Refekâ, Hz. Ya'kûb ve Lâya'nın mezarları vardır.”¹⁴³

Aslen Kudüslü olan Makdisî'nin Kudüs hakkında söyledikleri gerçekten önemlidir. Şimdi bu bilgileri verelim:

“Tıpkı bunun gibi “Beytü'l Mukaddes halkından daha şerefli yoktur” demişsek, bununla orada dolandırıcı, endâzeden çalan, güpegündüz içen, ayaş, açık ve gizli fuhuş yapan birini göremezsin, aksine samimi kalple ibadet eden insanlar görürsün demek istemiştirdir. Öyle ki, şehir halkı başlarındaki emîrin içki içtiğini öğrenince evinin çevresine bir duvar örerek sosyal ilişkilerini engellediler.”¹⁴⁴

“Eğer şimdi birisi “Hangi şehir en iyisidir?” diye soracak olursa, böyle bir soruya birkaç şekilde cevap verilebilir. Eğer kastedilen her iki dünyanın avantajlarını gözetenenlerin kimler olduğu ise, buna verilecek cevap Beytü'l Mukaddes halkıdır şeklinde olur. Halkı tamahkârlıktan uzak ve samimi olan şehir Mekke'dir. Hem dünyalık, hem servet peşinde koşan, üstüne üstlük fiyatların ucuz olmasını ve bol meyve isteyenler kastediliyorsa, bunlar her memlekette vardır, amma size örnek olarak Dimaşk, Basra, Rey, Buhârâ ve Belh'i saymam yeterlidir.”¹⁴⁵

¹⁴¹ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 80-81.

¹⁴² Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 81.

¹⁴³ Mühellebî, *el-Azîzî*, s. 82.

¹⁴⁴ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 25.

¹⁴⁵ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 53.

Makdisî *Suriye* başlığı altında şu bilgileri verir:

Suriye bölgesi muhteşemdir; peygamberlerin diyarı, Salihlerin merkezi, Peygamber vekillerinin yurdu, fâzıl insanların gitmek istedikleri yerdir. İlk kible [Kudüs] ordadır; insanların haşredileceği yer burasıdır ve Miraç burada gerçekleşmiştir. Kutsal Toprak, göz alıcı kervansaraylar, bakımlı sınır karakolları ve değerli dağlar buradadır. İbrahim peygamberin göç ettiği yer, mezarı; Eyyub'un evleri, kuyusu, Davud'un mihrabı ve kapısı, Süleyman'ın harikaları ve şehirleri, İshak'ın ve anasının mezarı, İsa'nın doğduğu yer ve beşiği, Tâlut'un köyü, nehri, Câlut'un öldürüldüğü yer ve kalesi; Yeremiya sarnıcı ve hapishanesi; Uriya'nın ibadet ettiği yer ve evi, Muhammed Kubbesi ve kapısı. Mûsa'nın kayası, İsa tepesi, Zekeriya'nın mihrabı, Yahya'nın savaş alanı, peygamberlerin mezarları, Eyyub'un köyleri, Yakub'un evleri de buradadır. Mescid-i Aksa, Zeytun dağı, Akka şehri, Sıddıka'nın türbesi, Mûsa'nın kabri, İbrahim'in yattığı yer ve makberesi, Askalan şehri, Sulvan kaynağı, Lokman'ın evi, Ken'an vadisi, Lut'un şehirleri, cennet bağları, Ömer'in mescitleri, Osman'ın vakfı; iki kişinin zikrettiği kapı, iki hasmın hazır bulunduğu meclis, azap edilecek ile bağışlananı birbirinden ayıran duvar Yakın Yer, Beysan türbesi, şanlı ve büyük Hitta kapısı, Bâbu's-Sur, Mescidü'l Yakîn, Meryem'in ve Rachel'in mezarı, iki denizin birleştiği yer, iki dünyanın birbirinden ayrıldığı yer, Babu's-Sekine, Kubbetü's-Silsile, Kâbe ve sayılamayacak kadar çok kutsal mekan ve gizlenemeyecek üstünlükler bu diyardadır."¹⁴⁶

Makdisî, aşağıdaki satırlarda Beytü'l-Makdis'i şöyle anlatır:

“Beytü'l Mukaddes: Bölgedeki şehirler arasında ondan daha büyüğü yoktur ve hatta İstahr, Kâyin ve Fermâ gibi birçok başkent ondan daha küçüktür. Ne çok soğuktur ne de sıcaktır. Nadiren kar yağar. Haremeyn kadısının oğlu Kadı Ebu'l Kasım bana şehrin havasını sordu. “Mütedildir, ne soğuktur, ne sıcaktır” dedim. “Bu, cennetin özelliğidir” dedi.

Şehrin binaları taşandır. Dünyada bu şehirdekinden daha güzel ve daha sağlam binalar bulamazsın. Buranın halkı son derece iffetli, hayat şartları oldukça iyidir. Buradakinden daha temiz pazarlar yoktur. Camisi en büyük olan şehir budur. Kutsal ziyaret yerleri pek fazladır. Üzümleri bir numaradır. Ayvalarının eşi mânendi yoktur.

Tüm maharetli insanlar ve tabipler orada toplanmıştır. Akli başında herkesin kalbi orası için çarpar. Yabancıların uğramadığı gün yoktur. Bir gün Basra'da saygıdeğer kadı Ebû Yahya b. Behram'ın yanındaydım. Söz dönüp dolaşık Kahire'den açılmıştı. Sonra hangi ülkenin daha ihtişamlı olduğunu sordu. “Bizim ülkemiz” dedim. Hangisi daha iyidir diye sordu. “Bizim ülkemiz” dedim. Hangisi daha müreffehdir diye sordu. “Bizim ülkemiz” dedim. Hangisi daha büyüktür diye sordu. “Bizim ülkemiz” dedim. Mecliste bulunanlar bu cevabıma şaşkırdılar. İçlerinden biri “Sen kültürlü bir adamsın. Sen ve senin gibilerin bu sözlerini ancak gözü bağlı bir deve sahibi kabul eder” dedi. Ben de her bir sözümü tek tek izah ederek şöyle dedim: “Bu ülkede dünyayı isteyen de âhireti isteyen de istediğini

¹⁴⁶ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 160-162.

bulur. Havası ne sıcaktır ne soğuktur. Buradaki binalardan daha güzeli, daha temizini yoktur. Camileri en bakımlı olanı bu ülkedir. Allah her türlü nimeti, her türlü sebze ve meyveyi bu ülkeye vermiştir. Kıyamet burada kopacak, mahşer burada kurulacaktır. Doğrudur, bugün Mekke ve Medine Kâbe'den ve Hz. Peygamber'den dolayı daha fazla ilgi odağıdır, ama kıyamet günü onlar da koşarak buraya gelecek ve tüm faziletler burada toplanacaktır. Bütün mahlukat buraya yığılacaktır. Söyleyin bakalım, dünyada bu durumda ondan daha büyük bir ülke var mı?" Hepsini bu sözlerimi tastik edip kabullendi."¹⁴⁷

"Ne var ki bu şehrin de bazı eksik yönleri var. Tevrat'ta yazıldığına göre "Kudüs akreplerle dolu altın bir basendir." Buranın hamamlarından daha pis hamam, buradaki pazar fiyatlarından daha yüksek fiyat yoktur. Alimleri az, Hıristiyanları çoktur. Hanları ve kervansaraylarında konaklamak başlı başına bir işkencedir. Vergiler son derece ağırdır. Her kapıda muhafızlar vardır ve herkes mallarını ancak oralarda ve çok düşük kârlarla satabilir. Haksızlığa uğrayana yardım eden bir Allah'ın kulu çıkmaz. Burada masum insanlar mağdurdur. Kem gözler zenginler üzerine çevrilmiştir. Burada fakih ve edibler adam yerine konulmaz. Kimsenin okuma-yazmayla işi yoktur. Yahudiler ve Hıristiyanlar çoğunluktadır. Camiye pek uğrayan olmaz.

Kudüs, Mekke'den daha küçük, Medine'den daha büyüktür. Kalesinin bir yanı dağ, bir yanı hendekle çevrilidir. Sekiz demir kapısı vardır: Sıhyon Kapısı, Tih Kapısı, Balat Kapısı, Ermiya Sarnıcı Kapısı, Sulvan Kapısı, Eriha Kapısı, Amûd Kapısı ve Davud Mihrabı Kapısı.

Kudüs'te su boldur ve hatta "bu şehirde su bulamayacağın ve ezan sesi duyamayacağın bir yer yoktur" derler. Bir veya birden fazla sarnıcı olmayan ev çok azdır. Şehirde üç havuz var: Beni İsrail Havuzu, Süleyman Havuzu ve İyaz Havuzu. Bunların yakınında hamamlar bulunur. Sokaklardan geçen su kanalları bu havuzlara su taşır. Caminin bulunduğu alanda yirmi yeraltı sarnıcı vardır. Sebül bulunmayan bir mahalle yoktur, ama suları sokaklardan akan kanallardan temin edilir. Şehre altı mil mesafede yağmur sularıyla beslenen iki gölek vardır. Bu göleklerden açılan kanallarla şehre su getirilir. Caminin ve diğer evlerin sarnıçları ilkbahar yağmur sularıyla doldurulur.¹⁴⁸

"Mescid-i Aksa'ya gelince, şehrin güneydoğu köşesinde yer alır. Caminin temeli Davud tarafından atılmıştı. Her bir taşın uzunluğu on zirâ' veya daha azdır. Bu taşlar düzgün şekilde yontularak nakış vurulmuş, sonra birbirine bağlanmış sert taşlardır. Halife Abdülmelik küçük, fakat iyi yontulmuş taşları kullanarak bir bina yaptırdı ve mazgallar koydurdu. Bu cami, Dimaşk camiinden daha güzel di. Fakat Abbasîler döneminde meydana gelen bir deprem, mihrap hariç kapalı kısmı yerle bir etti. Halife bu durumu öğrenince, hazinede yıkılan kısmın tekrar eski haline getirilmesi için sarflayacak para olmadığını belirtti ve sonra eyalet emirlerine ve diğer kumandanlara mektup göndererek, her bir kumandanın bir revakın masrafını karşılmasını istedi.

¹⁴⁷ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 179.

¹⁴⁸ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 180.

Böylece onu oldukça güzel bir şekilde yeniden yaptılar ve eskisinden daha iyi oldu. Ayrıca mermer sütunlarla takviye edildi.”¹⁴⁹

“Caminin kapalı kısmının yirmi altı kapısı vardır. Mihrabın karşısındaki kapının adı Büyük Bakır Kapı’dır ve sarı bronz kaplamadır. Kapının kanatlarını ancak çok güçlü kuvvetli birisi açabilir. Onun sağ tarafında yedi büyük kapı vardır. Bunların ortasındaki kapı altın kaplamadır. Sol taraftaki kapıların adet ve durumu da aynıdır. Doğu tarafında on bir sade kapı bulunur. Mermer kolonlar üzerine oturtulan on beş revak Abdullah b. Tahir tarafından ilave edilmiştir. Avlunun sağ tarafında mermer ayak ve kolonlar üzerine oturtulmuş revaklar, onların sonunda da taştan yapılmış kubbeli odalar yer almaktadır. Son kısım hariç kalan diğer kısımların tavanları kurşun levhalardan oluşmaktadır. Son kısım ise geniş mozaik parçalarıyla kaplanmıştır.

Avlunun iç kısmı döşeme taşlarıyla kaplıdır. Merkezinde tıpkı Medine Camii’nde olduğu gibi dört bir yandan geniş merdivenlerle çıkılan bir platform yer almaktadır. Bu platformda dört kubbe vardır: Kubbetü’s-Silsile, Kubbetü’l-Mi’rac, Kubbetü’n-Nebi. Bu üçü ayaksız mermer sütunlar üzerine oturtulmuştur. Ortada ise dört kapılı, sekizgen şekilli Kubbetü’s-Sahra yer almaktadır. Her biri basamaklı bölüme açılan bu dört kapı şunlardır: Kible Kapısı, İsrail Kapısı, Sûr Kapısı ve Nisâ Kapısı. Sonuncusu batıya açılır. Bu dört kapının hepsi altın kaplamadır ve kapılar sedir ağacından zarif süslemelerle yapılmıştır. Bu kapılar Muktedir Billah’ın anasının emriyle yapılmıştı.”¹⁵⁰

Caminin içine yirmi kapıyla on üç yerden girilir. İçeride Meryem, Zekeriya, Yakub, Hıdır mihrapları ve Makam-ı Nebi, Makam-ı Cebrail, Karınca Mahalli, Nûr Mahalli, Kâbe Mahalli ve Sırat Mahalli bulunmaktadır. Sol tarafta revak yoktur ve kapalı alanı doğu duvarına bitişik değildir. Bu yüzden orada hiçbir zaman saf tutulmadığı söylenir. Bunun iki sebebi vardır. Birinci Hz. Ömer’in “Bu caminin batı tarafında Müslümanların namaz kılması için bir yer yapın.” şeklindeki buyruğudur. Bu yüzden orasına bir şey yapılmamış ve boş bırakılmıştır. İkinci sebep, eğer kapalı kısmı köşeye kadar uzatmış olsalardı, kubbe mihrabın hizasında yer almayacaktı. O yüzden bundan vaz geçtiler. Allah daya iyi bilir.”¹⁵¹

Caminin [Harem kısmının] uzunluğu Haşimî zirâsı ile 1000 zirâ’, eni 700 zirâ’dır.²⁶⁹ Tavanı dört bin ağaç kirişle yedi yüz mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Çatısı 45 000 adet kurşun levha ile kaplıdır. Kubbenin ebadı 33x27 zirâ’dır. Kubbenin altındaki mağara 69 kişiyi alabilmektedir. Kubbenin vakfının aylık 100 kışt 270 zeytin yağı, her yıl 800 000 hasır geliri vardı. Hizmetkârları Abdülmelik’in görevlendirdiği beş savaş esirinden oluşuyordu ki, bu yüzden

¹⁴⁹ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 180-181.

¹⁵⁰ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 181.

¹⁵¹ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 181-182.

onlara *ahmâs* (beşler) deniliyordu. Kubbenin bakımını onlardan başkası yapamazdı ve onlar da nöbetleşe görev yaparlardı.”¹⁵²

Makdisî şehrin mezhep yapılanmasını şu sözlerle anlatır:

“Mezhepleri ehl-i sünnet ve ʿl-cemaat mezhepleridir. Taberiye halkı, Nablus ve Kudüs’ün yarısı, Omman halkının ise çoğunluğu Şiidir. Mûtezilîler burada nefes alamazlar ve ancak gizli gizli varlıklarını sürdürürler. Beytü’l-Makdis’de Kerrâmîler vardır. Bunların kendilerine ait hankâhları ve cemevleri mevcuttur.”¹⁵³

Makdisî şehrin ticaretinin şu sözlerle anlatır:

“Bölgede ticaret hayli kârlıdır. Zeytinyağı, kutteyn (incir), üzüm, harnup, beyaz ipekli kumaş, sabun ve havlu ithal edilir. Beytü’l-Makdis’ten peynir, pamuk, değişik türde iki üzüm, elma, Kureyş dişi denilen beyaz deri, ayna, kandil ve iğne ithal edilir.”¹⁵⁴

Kazvîni *Beyt-i Lahm* ve *Beytü’l-Makdis* başlıklarında şu bilgileri verir:

(Beyt-i Lahm) Beytü’l-Makdis’e 2 fersah uzaklıkta buluna bir köydür. Burası Hz. İsmâ’ın doğum yeridir. Burada hurma bahçesinin bir kenarında bulunan bir kilise vardır. Kendisine: “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.”¹⁵⁵ denildiğinde yediği hurma ağacının bu olduğu düşünülür. Burada Ma’bûdiye denilen bir su kaynağı vardır. Taşların arasından kaynar ve Hıristiyanlar nezdinden çok kıymetlidir.¹⁵⁶

(Beytü’l-Makdis) meşhur bir şehirdir. Peygamberler diyarı, dinlerin kıblesi ve vahyin indiği yerdir. Buranın inşasına Hz. Dâvûd başladı, Hz. Süleyman ise tamamladı. Übey b. Kâ’b’dan¹⁵⁷ şöyle rivayet edildi: “Allah Teâlâ Hz. Dâvûd’a: “Bana bir ev inşa et.” şeklinde vahyetti. Bunun üzerine: “Ya Rabbi! Nereye inşa edeyim?” diye sordu. (Allah Teâlâ) şöyle buyurdu: “Kılıcıyla bilinen hükümdarın olduğu yere.” Hz. Dâvûd bir kayanın üzerinde elinde kılıcıyla bir hükümdar gördü. Buraya şehri kurmaya başladı. Hz. Süleyman inşaatı bitirdiği zaman Allah Teâlâ kendisine: “Benden istediklerini sana vereyim.” buyurdu. Bunun üzerine (Hz. Süleyman): “Ya Rabbi! Senden günahlarımı affetmeni istiyorum.” dedi. (Allah Teâlâ): “Dilediğin olsun.” buyurdu. Bunun üzerine (Hz. Süleyman): “Senden bu eve gelip ibadet eden kullarının günahlarını affetmeni ve analarından doğdukları zaman olduğu gibi günahlardan arınmalarını istiyorum.” dedi. (Allah Teâlâ): “Dilediğin olsun.” buyurdu. Bunun üzerine (Hz. Süleyman): “Senden

¹⁵² el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 182.

¹⁵³ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 191.

¹⁵⁴ el-Mukaddesî, *İslam Coğrafyası*, s. 193.

¹⁵⁵ Meryem (19), 25.

¹⁵⁶ Kazvîni, *Âsârü’l-Bilâd*, s. 159.

¹⁵⁷ Übey b. Kâ’b, Ebû’l-Münzir (Ebû’t-Tufeyl) Übey b. Kâ’b b. Kays el-Ensârî’dir. (ö. 33/654 [?]) Hz. Peygamber’e kâtiplik yapan ve Kur’an’a hizmetleriyle tanınan sahâbidir. Bkz: Bünyamin Erul, “Übey b. Kâ’b”, *DIA*, C: 42, s. 272.

buraya fakir olarak gelenin zengin olmasını istiyorum.” dedi. (Allah Teâlâ): “Dilediğin olsun.” Buyurdu. Bunun üzerine (Hz. Süleyman): “Hasta olarak gelenin şifa bulmasını istiyorum.” dedi. (Allah Teâlâ): “Dilediğin olsun.” buyurdu.¹⁵⁸

İbn Abbas rivayetiyle, Beytül-Makdis peygamberlerin inşa edip peygamberlerin oturduğu yerdir. Buranın her bir karışında ya peygamberler namaz kılmış ya da hükümdarlar oturmuştur. Hz. Süleyman burada şaşırtıcı yapılar kurmuştur. Bunlardan birisi kubbedir. Bu asılı bir zinciri bulunan bir kubbedir. Haklı olan kişi tutabilirken haksız olan kişi tutamaz. (Bu zincir) uzun bir müddet kaldı. Bunlardan bir diğeri buraya inşa ettiği evdir. (Bu evi) sağlamlaştırdı ve güzelleştirdi. Buraya giren takva sahibi kişi hayalini beyaz duvarda, günahkâr olan kişi ise siyah duvarda görürdü. Bunlardan bir diğeri ise köşeye yerleştiği abanoz asadır. Peygamber evladından sadık birisi olduğunu düşünen kişi ona dokunduğunda zarar görmezdi. Eğer peygamber evladı değilse dokunduğunda eli yanardı. Üzerinden zaman geçti ve buraya zorbalı gelip yerleşti ve burayı harabetti. Hz. Üzeyir¹⁵⁹ buraya gittiğinde, buraların boş olduğunu gördü ve: “Allah Teâlâ öldükten sonra buraları nasıl diriltecek?” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onu 100 yıl boyunca öldürdü ve sonra diriltti. (Bu süre zarfında) şehri Fars hükümdarlarından Kûşek isimli bir hükümdarın mamur hale getirdiğini gördü. Eskisinden daha mamur hale gelmişti ve halkı daha kalabalıktı. Arazisi ve toprakları yalçın dağlardır. Yakınlarında dahi alçak bir arazi yoktur. Tarımı dağların etrafında kazmalarla yapılır; zira burada hayvan çalıştırılmaz. Şehir merkezine gelince; buranın ortasında boşluk vardır. Arazisinin tamamı taşlıktır. Çok sayıda güzel binalar vardır. Halkın içme suyu yağmurlardan karşılanır. İçerisinde su deposu bulunmayan ev yoktur. Sular, içerisinde fazla pislik bulunmayan taş arklar sayesinde toplanır. Fakat suları kötüdür.¹⁶⁰

Burada üç tane havuz vardır. Bunlar İsrâiloğulları havuzu, Süleyman havuzu ve İyâd havuzudur.

İslam ülkelerinin geçmişleri hakkında bir kitabı (Ahsenü't-Tekâsim) bulunan Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî el-Makdisî şunları söyledi: “Burası sıcaklığın ve soğukluğun ortasıdır. Hemen hemen hiç kar yağmaz. Binalarından daha güzeli ve temiz, mescidinden daha nezihli yoktur. Allah Teâlâ burada alçak yerlerin, düz alanların ve dağlık yerlerin birbirine tezat oluşturan turunc, badem,

¹⁵⁸ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 159-160.

¹⁵⁹ Hz. Üzeyir, *Kur'ân'da* adı geçen, peygamber olup olmadığı tartışmalı kişidir. *Kur'ân-ı Kerim*'de sadece bir yerde Tevbe sûresinde (9/30) bahsi geçen Üzeyir'in (Uzeyr) kimliği tartışmalıdır. Bkz: Bakî Adam, “Üzeyir”, *DİA*, C: 42, s. 401.

¹⁶⁰ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 160.

hurma, muz, ceviz, incir ve muz gibi meyvelerini burada bir araya getirdi. Bunun yanında Tevrat'ta anlatıldığı üzere, kusurlu tarafları da vardır: “Şüphesiz burası akreplerle dolu altından bir kazandır.” Buranın hamamlarından daha pisini ve çamurundan daha ağırını göremezsin. Bunlardan öte, burası alimlerin az, Hıristiyanların çok olduğu bir yerdir. Burada hanlara ve meydanlara karşı bir yabancılaşma söz konusudur. Yapılan alışverişe nazaran vergiler ağırdır. Mazluma yardım edecek birisi yoktur. Ezana ve suya ulaşmak burada daha zordur.

Allah Teâlâ'nın yücelttiği ve şerefli kıldığı Mescid-i Aksâ buradadır. (Allah Teâlâ:) “Etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ...”¹⁶¹ buyurdu. Hz. Peygamber: “*Şu üç mescid için yolculuk yapılır. Bunlar Mescidi'l-Harâm, Mescidi'l-Aksâ ve benim bu mescidimdir.*” buyurdu. (Mescid) şehrin doğu yönüne düşer. Hz. Dâvûd tarafından temeli atılmıştır ve temel taşlarının uzunluğu 10 arşındır. Kiblesinde, üzerinde: “Kendisini hiç kimsenin yazamadığı Allah'ın elçisi Muhammed” yazılı beyaz bir taş vardır. Mescidin avlusu hem geniş hem de uzundur. Uzunluğu genişliğinden fazladır. Oldukça güzel ve sağlamdır. Renkli mermer sütunlar üzerine inşa edilmiştir. Mozaiklerin dünyada daha güzeli yoktur.¹⁶²

Mescidin avlusunda yüksekliği beş arşın olan bir teras vardır. Değişik yerlerden merdivenle üzerine çıkılabilir. Bu terasın ortasında kurşun kaplı mermer direk üzerinde sekizgen büyük bir kubbe yer alır. İçeriden ve dışarıdan mozaiklerle süslü, renkli mermerlerle katmanlıdır. (Kubbenin) ortasında, ziyaret edilen kaya vardır. Kayanın hemen yanında Hz. Peygamber'in ayak izi yer alır. (Kayanın) altında ise birkaç basamaklı merdiven ile inilen ve içerisinde namaz kılınan bir mağara vardır. Kubbenin dört kapısı bulunur. Kubbenin dışında ve doğu yönünde güzel bir sütun üzerinde bir başka kubbe yer alır. Söylediklerine göre bu Zincirli kubbedir. Ayrıca Mi'râc kubbesi de avlunun içerisinde. Aynı şekilde Peygamber kubbesi yer alır. Bütün bunlar tepesi kurşun katmanlı direkler üzerindedir. Anlatıldığına göre, Kubbetü's-Sahre'nin uzunluğu göğe doğru 12 mil olup tepesinde kırmızı yakut bulunur. Onun aydınlığında Belkâ halkının kadınları örgü örerd. Mescid köşesinin altında, Hz. Peygamber'in bindiği Burak'ın bağlandığı yer mevcuttur. Burada meleklerin kendisine yaz mevsiminde kış meyvelerini, yaz mevsiminde ise yaz meyvelerini getirdiği Hz. Meryem'in mihrabı vardır. Ayrıca burada meleklerin kendisine Hz. Yahya'yı müjdeledikleri Hz. Zekeriyâ'nın mihrabı vardır. (Hz. Zekeriyâ) burada namaz kılırdı. Hz. Süleyman'ın dua ettiği kürsü de buradadır.¹⁶³

¹⁶¹ İsrâ (17), 1.

¹⁶² Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 161.

¹⁶³ Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 161-162.

Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ ölüm meleğini Hz. Mûsâ’ya gönderdi. (Hz. Mûsâ) ona vurdu; bunun üzerine gerdi döndü ve Rabb’ına: “Sen beni ölümü istemeyen bir kuluna gönderdin.” dedi. Bunun üzerine (Allah Teâlâ) şöyle buyurdu: “Ona git ve “elini öküzün sırtına koymasını ve dokunduğu kilların her birine bir sene olacak şekilde ömrünü uzattığımı” söyle.” Bunun üzerine: “Ya Rabbi! Sonra ne olacak?” diye sordu. (Allah Teâlâ) şöyle buyurdu: “Sonra ölüm (gelecek).” Allah Teâlâ’dan “kendisinin mukaddes topraklarda bir taş atımı mesafede gömülmesi” talebinde bulundu. Eğer orada olsaydım, yol kenarında ve kum yığınının altında bulunan mezarı gösterirdim.”

Mescide gelince, 784 arşın, genişliği 455 arşındır. İçerisindeki sütunların sayısı 684’tür. Bunlardan 30 tanesi (Kubbetü’s-)Sahre’nin içindedir. (Kubbetü’s-)Sahre’nin kubbesine kurşun levhalar döşenmiştir. Üzerinde 3 bin 92 levha bulunur. Bunların üzeri ise altın yaldızlı bakır levhalar ile kaplıdır. Mescidin tavanında 4 bin ahşap kereste mevcuttur. Ayrıca yine tavanda 45 bin kurşun levha vardır.¹⁶⁴

Kaya (taşı) 33x27 arşın ebatındadır. Kayanın altındaki mağara ise 99x60 arşın ebatındadır. Mescidi 1500 kandil aydınlatır. (Kubbetü’s-)Sahre’yi ise 464 kandil aydınlatır. Bu kandiller aylık 100 kıst zeytinyağı harcardı. Ayrıca yıllık 800 bin arşın hasır kullanılırdı. Buradaki hizmetleri görmek için 230 hizmetli vardı. Abdülmelik b. Mervân onları esirlerin 1/5’i olarak yerleştirdi. Bu nedenle bunlara ahmâs denilir ve giderleri Beytül-mâl’den¹⁶⁵ karşılanırdı.

Kumâme (kilisesi) buradadır. Burası şehrin ortasında, Hıristiyanlara ait büyük bir kilisedir. Güzelliği, binası, süslemeleri ve zenginliği gibi özellikleri çok fazladır. (Kilisede) bulunan bir kandilin gökten bir nur olduğu, belirli bir günde yeryüzüne indiği ve bu kandili yaktığı iddia edilir. Onların nezdinde bu durum çok meşhur bir olaydır. Anlatıldığına göre, hükümdarın dostlarından birisi o belirli günde buraya gitti ve: “Ben bu nurun indiğini görmek istiyorum.” dedi. Rahip ona: “Bu gibi işler sizin gibilerden gizlenemez. Bizim düzenimizi boşa çıkarmayın. İşlerimizin yürümesi noktasında bizler arkadaşlarımıza benzeriz.” şeklinde karşılık verdi. Bunun üzerine oradan ayrıldı.

Burada insanların kutsadıkları Sulvân pınarı vardır. İbnü’l-Beşşâr (Makdisî) şunları söyledi: “Sulvân Beyrû’l-Makdis’in dışında bulunan bir mahalledir. Hemen alt tarafında pek çok bahçeyi sulayan kutsî bir pınar bulunur.

¹⁶⁴ Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 162.

¹⁶⁵ Beytül-mâl, devlet hazinesi, devlete ait mal varlığının bütünü ve bununla ilgili idarî-malî kurumdur. Bkz: Mehmet Erkal, “Beytül-mâl”, *DİA*, C: 6, s. 90.

Hz. Osmân burayı Beytül-Makdis'in fakirlerine vakfetti. Söylediklerine göre, hasta birisi içtiğinde derdine şifa olur. Rü'be¹⁶⁶ şöyle dedi:

“Sulvân'dan içseydim, susamazdım.”¹⁶⁷

Diğer iki bahiste olduğu gibi son olarak *Takvîmü'l-Buldân'daki (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)* bilgileri verelim:

Kudüs: Filistin'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 56° 30' boylamda, 31° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 56° boylamda, 33° 8' enlemde, İbn Said'e göre 56° 31' boylamda, 32° 8' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 56° boylamda, 32° 8' enlemde, Kıyas'a göre 57° 30' boylamda, 32° 5' enlemedir. Kudüs'ü Hz. Süleyman b. Dabud kurmuş, Buhtunnasr tahrip etmiştir. Sonra Fars hükümdarlarından biri yeniden kurmuş, Roma imparatoru Titus tarafından yeniden tahrip edilmiştir. Sonra yeniden kurulmuş, tamir edilmiştir. Konstantin ve anası Helena Hıristiyan olunca Hz. İsa'nın Hıristiyanlar tarafından kabri olduğu iddia edilen yerde kilise kurulmuştur. Kutsal kaya üzerindeki mabet harap olmuş, Yahudilere inat şehrin çöpü kutsal kaya üzerine atılmış, Hz. Ömer tarafından Kudüs fethedilinceye kadar bu şekilde kalmıştır. Bir kişi, Hz. Ömer'e Süleyman mabedinin yerini göstermiş, o da yerini temizletip kaya üzerinde cami inşa ettirmiştir. Bu cami Halife Velid b. Abdülmelik zamanına kadar kalmış, o da bugünkü Kubbetü's-Sahra camiini kurmuştur.”¹⁶⁸

V. SONUÇ

Çalışmamızda sırasıyla İbn Hurdazbih, Ya'kûbî, İbnü'l-Fakîh, Mühellebî, İbn Rüsteh, İbn Havkal, İstahrî, Kazvinî, Makdisî ve Ebü'l-Fidâ'nın eserleri ile Hudûdu'l-Âlem'de bulunan Roma, İstanbul ve Kudüs hakkındaki bilgileri verdik. Kaynaklarımızdaki bilgiler farklılık arz etmektedir. En eski coğrafya eseri müellifi olan İbn Hurdazbih Roma hakkında *Roma'nın Özellikleri ve Şaşırtıcı Yönleri* başlığı altında detaylı bilgi verirken, İstanbul hakkında *Derbû's-Selâme ve Halîcû'l-Kustantiniyye'ye Yol ve Bir Başka Yol* başlığı altında coğrafi bir imleme yapar. Benzer şekilde Kudüs hakkında da sadece coğrafi bir imlemede bulunur.

En eski iki kaynaktan bir diğeri olan Ya'kûbî'nin eserinde Roma'ya ve İstanbul'a dâir bilgi yoktur. Kudüs ile ilgili olarak sadece coğrafi bir imlemede bulunur.

¹⁶⁶ Rü'be, Ebü'l-Cahhâf (Ebü Abdillâh) Rü'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rü'be b. Lebid et-Temîmî es-Sa'dî'dir. (ö. 145/762) Arap recez şiiirinin en büyük temsilcisi kabul edilen şairdir. Bkz: Rahmi Er, “Rü'be b. Accâc”, C: 35, s. 282.

¹⁶⁷ Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 162-163.

¹⁶⁸ Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 208.

Bir diğer *Ülkeler Kitabı* (*Kitâbü'l-Buldân*) müellifi olan İbnü'l-Fakîh'in eserinde *Rumlara Dâir* başlığı altında Rumların özelliklerinden ve Roma'dan bahseden geniş bir bölüm yer alırken, İstanbul ile ilgili olarak kısa bir coğrafi imleme söz konusudur. İstanbul'un aksine, Kudüs ile ilgili olarak *Beytü'l-Makdis'e Dâir* başlığı altında geniş bir anlatım söz konusudur. Bu başlık altında verdiği bilgiler çoğunlukla Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih kaynaklıdır.

İbn Rüsteh, *A'lâku'n-Nefise* adlı eserinde genel hatlarıyla Roma'yı anlatır. İstanbul ile ilgili olarak ise *Kostantiniyye ve İçindekilerin Özellikleri ve Kralın Halka Açık Olan Büyük Kiliseyi Ziyareti* başlıkları altında detaylı bilgiler verir. Eserde canlı bir İstanbul anlatımı söz konudur. Kudüs ile ilgili olarak iki farklı yerde coğrafi imleme yapar ve detaylı bilgi vermez.

İbn Havkal, *Sûretü'l-Ard* (10. *Asırda İslâm Coğrafyası*) adlı eserinde Roma ile ilgili olarak kısa ve özet mahiyetinde genel bilgi yer alır. Benzer şekilde İstanbul üzerine de detaylı bilgi yoktur. Söz konusu bilgi İstanbul'a yapılan bir yolculuk üzerinedir. Roma ve İstanbul'un aksine İbn Havkal Kudüs'ü hem bölge hem de şehir olarak detaylı bir şekilde anlatır.

Ülkelerin Yolları adlı coğrafya eserinin yazarı olan İstahrî, İbn Havkal'in eserindeki bilgileri tekrar ederken, İstanbul ile ilgili olarak coğrafi konum vermekle yetinmiştir. Kudüs'e dâir ayrı bir başlığı olmayan İstahrî, Kudüs'e dâir bilgileri "*Mısır Yurdu*" ve "*Şam Toprakları*" başlıkları altında verir.

372/982-983 tarihinde telif edildiği bilinmesine rağmen kimin eseri olduğu bilinmeyen *Hudûdü'l-Âlem*'de her üç şehir ile ilgili olarak coğrafi imlemeler yer alır. Eserde bu şehirler ile ilgili farklı bilgi söz konusu değildir.

Kitâbü'l-Azîzî isimli kaynağın müellifi olan Mühellebî, Roma ve İstanbul ile ilgili olarak coğrafi konum vermekle yetinmiştir. Kudüs üzerine ise "*Beytü'l-Makdis'in Özellikleri ve İbrâhim el-Halîl Mescidi*" başlıkları altında geniş bir bahis yer almaktadır.

Aslen Kudüslü olan Makdisî, *İslâm Coğrafyası* (*Ahsenü't-Tekâsim*) adlı eserinde genellikle Roma için kullanılan *Rumiye* kelimesini Anadolu anlamında kullanmıştır. Eserde İstanbul hakkında geniş çaplı bilgi mevcuttur. Bu bilgiler genel olarak İstanbul'a giden yollar hakkındadır. Makdisî'nin eserinde en geniş ve çeşitli bilgiler Kudüs üzerinedir. Kudüs hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bilgileri *Ahsenü't-Tekâsim*'de bulmak mümkündür. Örneğin Kudüs şehrindeki mezhepler ve şehrin etnik kökenleri hakkında verilen bilgileri diğer kaynaklarda bulma olanağı yoktur.

Bünyesinde 700'den fazla şehir hakkında bilgiyi barındıran Kazvinî *Âsâru'l-Bilâd Ahbâru'l-İbâd* adlı eserinde Roma hakkında verdiği bilgileri

İbnü'l-Fakîh'ten aldığı açıkça belirtir. Bu bilgiler birebir aynıdır. Benzer şekilde İstanbul hakkında verdiği bilgiler de İbn Rüsteh'in verdiği bilgiler ile benzerlik arz etmektedir; ancak birebir örtüşen bilgiler değildir. Kazvinî Kudüs hakkındaki bilgileri *Beyt-i Lahm* ve *Beytü'l-Makdis* başlıkları altında verir. Bu bilgiler geniş ve detaylı içeriğe sahiptir.

Kullandığımız son kaynak olan Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Buldân (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)* adlı eseri öncelikle her üç şehrin coğrafi koordinatlarını vermektedir. Bunları dışında verdiği bilgiler sathîdir.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki, "Üzeyir", *DİA*, C: 42, s. 401
- Beksaç, Engin, "Eyvan", *DİA*, C: 12, s. 12
- Bozkurt, Nebi, "Kubbetü's-Sahre", *DİA*, C: 26, s. 304
- Cilacı, Osman, "Barnaba İncili", *DİA*, C: 5, s. 76
- Cilacı, Osman, "Havâri", *DİA*, C: 16, s. 513-14
- Çakan, İ. Lütfü- Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", *DİA*, C: 1, s. 76
- Demir, Mahmut-Mehmet Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih", *DİA*, C: 42, s. 608
- Demirkent, Işın, "Bizans", *DİA*, C: 6, s. 230
- Demirkent, Işın, "İstanbul", *DİA*, C: 23, s. 206
- Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev: R. Şeşen, İst. Yeditepe Yay., 2017
- Er, Rahmi, "Rü'be b. Accâc", C: 35, s. 282
- Erdem, Sargon, "Apollonios, Tyanalı", *DİA*, C: 3, s. 240
- Erkal, Mehmet, "Âmil", *DİA*, C: 3, s. 58
- Erul, Bünyamin, "Übey b. Kâ'b", *DİA*, C: 42, s. 272
- Fayda, Mustafa, "Cerib", *DİA*, C: 7, s. 402
- Gürkan, Salime Leyla, "Sekîne", *DİA*, C: 36, s. 329.
- Harman, Ömer Faruk, "Buhtunnasr", *DİA*, C: 6, s. 380
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, çev: A. Duman-M. Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2020
- İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev: R. Şeşen, İstanbul, Yeditepe yay. 2. Bsk. 2017
- İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, çev: M. Ağarı, 2. Bsk., İst. 2019
- İbn Rüsteh, *el-A'lâku'n-Nefise-Dünya Coğrafyası-*, çev: A. F. Eker, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2017
- İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Buldân*, tah.: Yusuf Hadi, Beyrut, 1996
- İstahri, *Ülkelerin Yolları-Değerlendirme-Metin-*, çev: M. Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2020

- İzgi, Cevat, “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”, *DİA*, C: 17, s. 221
- Kallek, Cengiz, “Feddân”, *DİA*, C: 12, s. 293
- Kallek, Cengiz, “Kantar”, *DİA*, C: 24, s. 317
- Kallek, Cengiz, “Kıst”, *DİA*, C: 25, s. 502
- Kandemir, M. Yaşar, “Ka’b el-Ahbâr”, *DİA*, C: 24, s. 1
- Kazvîni, Zekeriya b. Muhammed, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, tah.: F. Sezgin, Göttingen, 1848
- Kurt, Ali Osman, “Tâlût”, *DİA*, C: 39, s. 552
- Kurt, Hasan, “Mesleme b. Abdülmelik”, *DİA*, C: 29, s. 318
- Kut, Günay, “Acâibü'l-Mahlûkât”, *DİA*, C: 1, s. 316
- Küçük, Abdurrahman, “Beytülâhm”, *DİA*, C: 6, s. 86 vd.
- el-Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed “*İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*”, çev: D. A. Batur, İstanbul, Selenge yay. 2015
- Naskali, Esko, “Şâpûr”, *DİA*, C: 38, s. 346
- Mühellebî, *Kitâbü'l-Azîzî-el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, tah: T. Halef, Dımaşk 2006
- Önkâl, Ahmet, “Cübeyr b. Mu'tim”, *DİA*, C: 8, s. 104
- Öz, Mustafa, “Meşhed”, *DİA*, C: 29, s. 362
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C:2, s. 161
- Uzun, Mustafa İsmet, “Hilye”, *DİA*, C: 18, s. 44
- Ya'kûbî, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. AĞarı, İst., 2021
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Avâsm”; *DİA*, C: 4, s. 112